

Strategia Dolnego Śląska dotycząca zapobiegania migracji młodzieży w regionach z problemami migracyjnymi

1. WPROWADZENIE
2. SZKIC DIAGNOSTYCZNY REGIONU
3. DIAGNOZA PROSPEKTYWNA
4. CEL OGÓLNY STRATEGII
5. PRIORYTETY SZCZEGÓŁOWE
6. OKREŚLENIE SPOSOBÓW MONITOROWANIA I EWALUACJI STRATEGII
7. OKREŚLENIE ZASAD AKTUALIZACJI STRATEGII
8. UJĘCIE TABELARYCZNE PRIORYTETÓW SZCZEGÓŁOWYCH STRATEGII
9. BIBLIOGRAFIA
10. SPIS WYKRESÓW I TABEL

1. WPROWADZENIE

Współczesne funkcjonowanie i trwanie osób młodych podlega nie tylko ciągłym, ale i różnorodnym oddziaływaniom oraz przeobrażeniom. Zmiany demograficzne, konwersja systemu społecznego, przejawiająca się w zmianach środowiska społecznego, w tym w zachowaniach jednostek, społeczności, grup pierwotnych, a także przemiany ekonomiczne i kulturowe sprawiają, iż młoda osoba staje się nie tylko ich uczestnikiem, ale przede wszystkim adresatem.

Obecnie okres młodości trwa coraz dłużej, co oznacza, iż młodzież później osiąga określone etapy życia. Współczesne pokolenie ludzi młodych jest starsze od poprzedniego, jeżeli chodzi o zakończenie edukacji formalnej, rozpoczęcie pracy czy też założenie rodziny. Dodatkowym czynnikiem wskazującym na swoistość funkcjonowania współczesnej młodzieży jest występowanie tzw. „nieliniowych ścieżek życia” oraz indywidualizacja modeli życia rodzinnego¹. W pierwszym przypadku zjawisko to odnosi się do możliwości pełnienia równolegle różnych ról społecznych, co w praktyce oznacza możliwość bycia jednocześnie na przykład studentem, pracownikiem oraz rodzicem. W drugim zaś aspekcie to podporządkowanie wyborów dotyczących życia rodzinnego indywidualnym pragnieniom, zadaniom czy w końcu planom, co oznacza, iż decyzje dotyczące małżeństwa, kariery zawodowej, edukacji, relacji z rodziną odbiegają od standardowych rozwiązań.

---

¹ Więcej na temat zjawisk charakteryzujących system społeczny, w tym mechanizmy określające funkcjonowanie młodzieży zob. np.: K. Słany, A. Małek, I. Szczepaniak – Wiecha (red.), *Systemy wartości a procesy demograficzne*, Kraków 2003; L. Kocik, *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Kraków 2006; M. Szyszka (red.), *Społeczeństwo – przestrzeń – rodzina. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, Lublin 2009; T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, Warszawa 2011.

Tym samym wielkość powyższych zjawisk, ich wielopłaszczyznowość, a także dynamika nie pozwalają wskazać jednego lub nawet kilku dokumentów odnoszących się do problematyki młodzieży. Jest ona bowiem regulowana nie tylko w ramach bardzo różnorodnych tematycznie dokumentów, ale mających również zróżnicowaną pozycję w hierarchii źródeł prawa. Mając zatem na względzie wielość strategii i dokumentów, w których problematyka winna podlegać analizie do najważniejszych, przyjętych po 2005 roku, można zaliczyć:

1. **dokumenty przyjęte przez Unię Europejską**, a w szczególności *Białą Księgę Komisji Europejskiej. Nowe impulsy dla młodzieży europejskiej* (2001) oraz dokument będący podsumowaniem działań europejskich prowadzonych od momentu opublikowania Białej Księgi, a mianowicie Komunikat Komisji dla Rady pt.: „*Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej: bilans działań prowadzonych w ramach współpracy europejskiej dotyczącej problemów młodzieży*” z 2004 roku
2. **dokumenty i akty prawne przyjęte na poziomie krajowym**: *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*; *Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2007 – 2013*; *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*; *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*; *Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015*; *Edukacja dla pracy. Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2007*; Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lutego 2007 r. o potrzebie budowy atmosfery wychowawczej w Polsce; Zarządzenie Nr 54 Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 maja 2008 r. w sprawie zniesienia Zespołu do Spraw Opracowania Programu Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przemocności wśród Dzieci i Młodzieży
3. oraz **dokumenty przyjęte na poziomie regionalnym**: *Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2011-2020. Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego do 2020*; *Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2005 – 2013*, *Dolnośląski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2009 – 2012*; *Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011 (materiał do dyskusji o kierunkach rozwoju)*; *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku*.

2. SZKIC DIAGNOSTYCZNY REGIONU DOLNEGO ŚLĄSKA

Dolny Śląsk jest obecnie jednym z najbardziej rozwiniętych regionów Europy Środkowej i Wschodniej, którego najważniejszym ośrodkiem miejskim jest Wrocław. Województwo jest także jednym z dwóch, obok województwa śląskiego, najbardziej zurbanizowanych obszarów w Polsce². Wrocław, jako stolica regionu, to czwarte pod względem wielkości miasto w Polsce, które jest ośrodkiem naukowym, przemysłowym i usługowym³.

Województwo dolnośląskie nie jest regionem jednolitym pod względem charakteru zjawisk i procesów demograficznych, co pozwala wyodrębnić 5 podregionów: jeleniogórski, legnicko-głogowski, wałbrzyski, wrocławski i miasto Wrocław. W skład podregionów wchodzi powiaty⁴.

Stan ludności i ruch naturalny

Na koniec 2010 roku województwo dolnośląskie zamieszkiwało 2.877,840 osób, co stanowiło 7,54% populacji kraju (województwo dolnośląskie zajmuje 5 miejsce po względem ludności po województwie mazowieckim, śląskim, wielkopolskim, małopolskim)⁵ i była mniejsza o 4.477 osób w porównaniu z rokiem 2006 (w dłuższej perspektywie czasowej tendencja ta staje się bardziej widoczna: w latach 1995-2010 populacja regionu zmniejszyła się o ponad 110 tysięcy mieszkańców). Zmniejszyła się także gęstość zaludnienia – w 2010 r. obszar 1 km² zamieszkiwały 144 osoby, o 1 mniej niż w roku 2006.

Prognozy demograficzne przewidują postępujący proces zmniejszania się liczby ludności oraz starzenia się społeczeństwa. Według szacunków GUS w 2035 roku 57,8% ludności będzie w wieku produkcyjnym i 42,1% w wieku nieprodukcyjnym, z tego jedynie 14,7% w wieku przedprodukcyjnym i aż 27,4% w wieku poprodukcyjnym. Przewiduje się przy tym, iż w roku 2035 liczba osób w wieku 75+ stanowić będzie ponad 13,3% ogółu populacji województwa dolnośląskiego, a osób w wieku 80+ ponad 20% (w roku 2010 osoby te stanowiły odpowiednio 6,6% i 3,1% ogółu mieszkańców Dolnego Śląska). Jednocześnie ogólna liczba ludności zmniejszy się o 10% w porównaniu z rokiem 2010 - do

---

² *Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011 (materiał do dyskusji o kierunkach rozwoju)*, Wrocław 2012, s. 4.

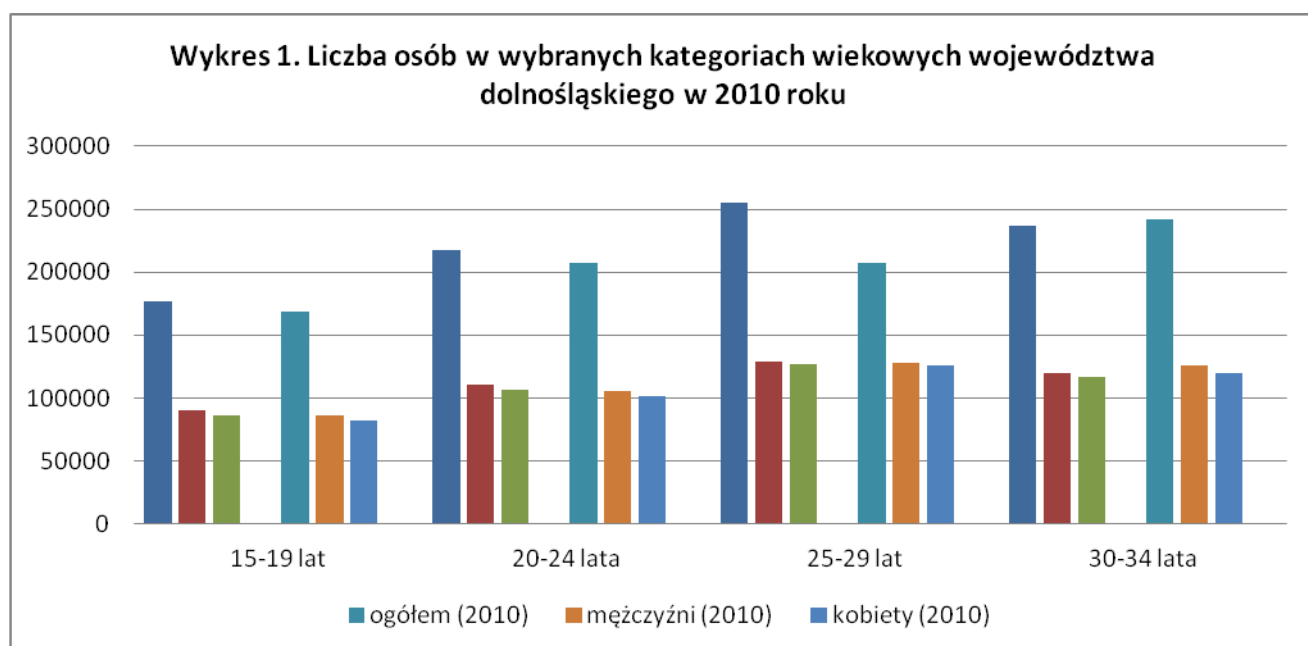
³ *Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015*, Warszawa 2006, s. 114,
<http://bip.mrr.gov.pl/Narodowa%20Strategia%20Spojnosci/Documents/102dd4907d064e1986fd453aeadcacc1SRKRM.pdf>
(data dostępu: 11.05.2012).

⁴ Powyższa kategoryzacja została zaczerpnięta z opracowań Głównego Urzędu Statystycznego. W ramach podregionu jeleniogórskiego wskazuje się na: powiat bolesławiecki, jaworski, jeleniogórski, kamiennogórski, lubański, lwówecki, zgorzelecki, złotoryjski i miasto Jelenia Góra. Podregion legnicko-głogowski to następujące powiaty: głogowski, górowski, legnicki, lubiński, polkowicki, miasto Legnica. Podregion wałbrzyski stanowią powiaty: dzierzoniowski, kłodzki, świdnicki, wałbrzyski, ząbkowicki i miasto Wałbrzych. Do podregionu wrocławskiego zalicza się powiaty: milicki, oleśnicki, oławski, strzeliński, średzki, trzebnicki, wołowski, wrocławski, zaś podregion miasta Wrocław to samo miasto Wrocław.

⁵ *Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011 (2012)*, dz. cyt., s. 10.

poziomu 2.614.229 mieszkańców⁶. Powyższa tendencje demograficzne występują także w całej Unii Europejskiej, gdzie szacuje się, iż w latach 2000 – 2020 liczebność kategorii wiekowej 65 – 90 lat zwiększy się z 16% do 21% całkowitej populacji Unii Europejskiej, a populacja osób pomiędzy 15 a 24. rokiem życia spadnie do poziomu 11%⁷.

W roku 2010 na terenie województwa dolnośląskiego nastąpił spadek liczby ludności szczególnie pomiędzy 15 a 29. rokiem życia, natomiast w zbiorowości w wieku lat 30-34 nastąpił wzrost (wykres 1). W kontekście zmian, które zaszły wśród osób pomiędzy 15. a 29. rokiem życia, spadek liczebności winno się analizować w kontekście niekorzystnych trendów demograficznych, a szczególnie spadku dzietności. Natomiast prawidłowość występująca w kategorii wiekowej 30 – 34 lata to efekt migracji, cechujący osoby będące w wieku produkcyjnym i poszukujące pracy. Biorąc pod uwagę dane z 2009 i 2010 roku wciąż pozostaje aktualny trend, zgodnie z którym najkorzystniejszy bilans migracji ma miejsce w powiecie wrocławskim, a następnie mieście Wrocław. Potwierdza się zatem rola i znaczenie miasta Wrocław oraz przyległych do niego powiatów jako miejsc atrakcyjnych pod względem możliwości rozwoju i znalezienia pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 14.06.2012).

⁶ Jeżeli nie zaznaczono inaczej, to wszystkie wykorzystane na potrzeby strategii dane statystyczne pochodzą z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (<http://www.gus.gov.pl>).

⁷ *Biała Księga Komisji Europejskiej. Nowe impulsy dla młodzieży europejskiej*, Komisja Wspólnot Europejskich COM (2001) 681 final, Bruksela 21.11.2001, s. 9.

Trzeba podkreślić, iż powyższe fluktuacje demograficzne w interesujących nas przedziałach wiekowych są wspólne dla całego obszaru województwa. W zbiorowościach w wieku 15 – 19 lat i dwóch kolejnych (20-24 i 25-29) nastąpił bowiem spadek liczebności we wszystkich podregionach województwa, zaś wśród osób w wieku 30 – 34 lata tendencja wystąpiła odwrotna, a mianowicie we wszystkich podregionach miał miejsce wzrost liczby ludności.

Odwołując się do kategorii płeć warto zwrócić uwagę, iż niezależnie od spadku liczby ludności na terenie województwa w analizowanym przedziale czasowym we wszystkich kategoriach wiekowych więcej jest mężczyzn niż kobiet. Jest to bezpośredni efekt większej liczby urodzeń żywych wśród mężczyzn.

Na potencjał demograficzny regionu wpływa także poziom dzietności oraz migracje. Niski współczynnik dzietności dla województwa dolnośląskiego utrzymywał się do roku 2002, by od roku następnego zacząć systematycznie wzrastać. W roku 2010 współczynnik ten dla województwa dolnośląskiego wyniósł 1,3 podobnie jak w roku 2008 i 2009 (2006 rok – 1,79; 2007 rok – 1,22). W roku 2010 (tak jak rok wcześniej) najwyższy poziom dzietności charakteryzował podregion wrocławski, a następnie podregion legnicko – głogowski. Niezależnie jednak od występującej tendencji wzrostu, obecny poziom dzietności nie gwarantuje następowności pokoleń. Ponadto, występujący na terenie województwa poziom dzietności zarówno w roku 2010, 2009 należał do jednego z najniższych w kraju. Tym samym struktura wiekowa województwa dolnośląskiego podlega ciągłym procesom starzenia się.

Wzrostowi współczynnika dzietności nie służy utrzymująca się w regionie wysoka liczba rozwodów (średnia krajowa wynosi w 2010 roku 1,6 na 1000 mieszkańców, a w województwie średnia to 2,0), co lokuje Dolny Śląsk pod tym względem na drugim miejscu w Polsce⁸.

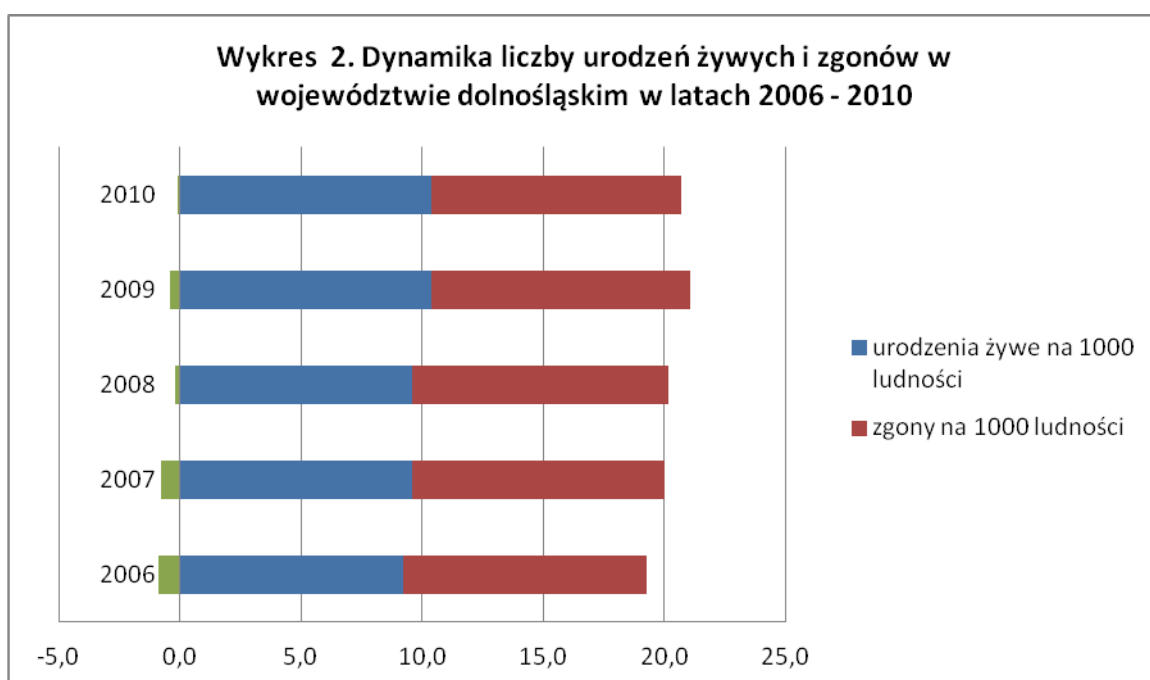
Potencjał ludnościowy każdego regionu determinowany jest również przez zjawisko migracji wewnętrznych i zagranicznych. W pierwszym przypadku na terenie województwa dolnośląskiego saldo migracji okazało się dodatnie. W latach 2006 – 2010 systematycznie przybywało ludności w miastach, choć ubywało na obszarach wiejskich. Natomiast odnośnie migracji pozapaństwowych trzeba zaznaczyć, iż od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku do roku 2009 saldo migracji było ujemne. Najwięcej osób opuściło Dolny Śląsk w latach 2006 (saldo minus 4030 osób), 2007 (-1919 osób), 2008 (-1686) i w 2009 roku (-224), co oczywiście winno się analizować w kontekście przemian gospodarczych zachodzących na terenie Starego Kontynentu. Choć w 2009 r. 2164 osoby wyjechały z województwa dolnośląskiego, to jednocześnie w tym samym roku 1940 osób przyjechało (w przeciwieństwie do lat wcześniejszych liczba osób powracających była duża). Wyjątkowo niskiemu saldu migracji zagranicznych towarzyszyła relatywnie korzystna struktura wieku migrantów. W 2009

---

⁸ *Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011* (2012), dz. cyt., s. 11.

roku dodatnie saldo migracji odnotowano wśród najmłodszej kategorii wiekowej (osoby pomiędzy 0–19 lat), a największe ujemne saldo migracji wystąpiło w kategorii wiekowej 40–59 (ubytek osób 245). Zbiorowość osób w wieku 20–39 lat, która po akcesji do Unii Europejskiej w przeważającej mierze stanowiła populację wyjeżdżającą z regionu, w 2009 roku odnotowała stosunkowo niewielki ubytek (151 osób)⁹. Co ciekawe, odwołując się do danych zawartych w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020 w roku 2020 w województwie dolnośląskim wskaźnik salda migracji na pobyt stały na 1000 mieszkańców będzie wynosił 0,0¹⁰.

Od początku XXI wieku na terenie województwa dolnośląskiego rośnie liczba urodzeń żywych. W roku 2010 wyniosła ona na 1000 ludności 10,3, niewiele mniej niż w 2009 i 2008 roku (10,4). W ostatnich dwóch latach największa liczba urodzeń miała miejsce w podregionie wrocławskim, co można analizować w odniesieniu zarówno do potencjału ekonomicznego regionu, jak i kontekstu demograficznego. Ale wzrostowi liczby urodzeń żywych towarzyszy progres liczbowy w przypadku zgonów. Był on szczególnie widoczny w latach 2007 – 2009 (2006 – 10,1; 2007 – 10,4; 2008 – 10,6; 2009 – 10,7), by roku 2010 osiągnąć poziom z roku 2007, a mianowicie 10,3 (liczba zgonów na 1000 ludności) (wykres 2).

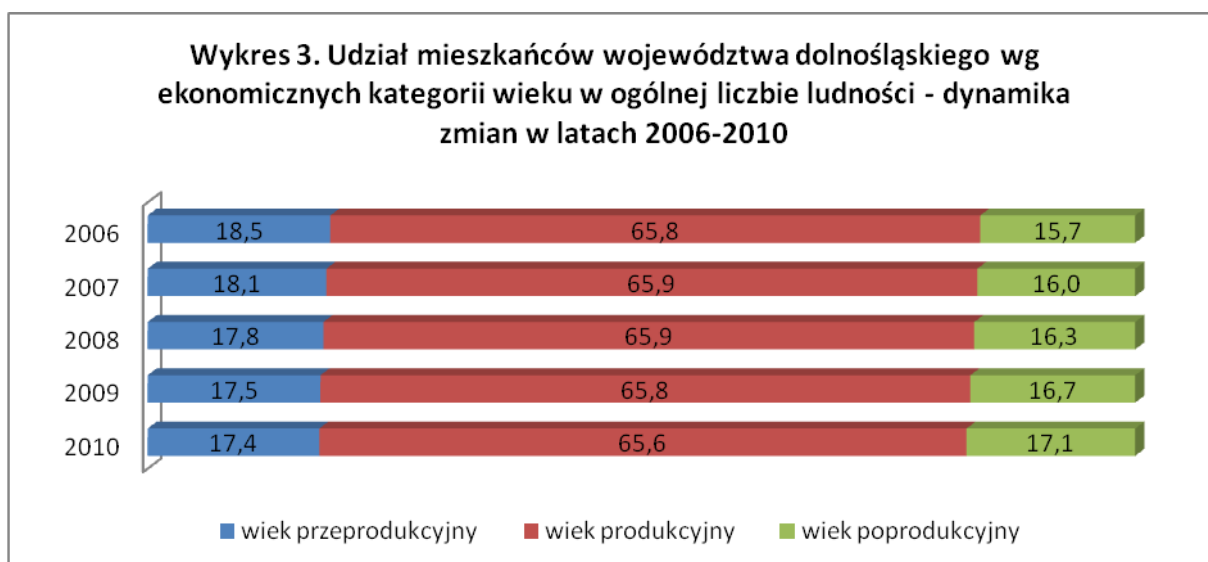
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 14.06.2012).

⁹ S. Górecka, P. Brezdeń, P. Tomczak, *Analiza rozwoju społecznego w świetle programowania rozwoju gospodarczego, na podstawie prognoz zmian demograficznych i społecznych na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska. Analiza – zespół II*, Wrocław 2010, s. 126.

¹⁰ *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*, Warszawa 2010, s. 136 http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/rozwoj_regionalny/Documents/KSRR_zalaczniki_na_RM_13-07-2010.pdf (data dostępu: 10.05.2012).

Tym samym można stwierdzić, iż występująca dynamika urodzeń żywych oraz zgonów wskazuje na tendencję starzenia się ludności województwa, a więc wzrostu liczby osób starszych, przy jednoczesnym spadku liczby osób młodych.

Analiza danych statystycznych ujmujących proporcję udziału osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym oraz poprodukcyjnym wśród ogółu ludności województwa dolnośląskiego potwierdza, iż społeczność Dolnego Śląska można określić mianem „starej”¹¹. W 2010 roku liczba osób w wieku przedprodukcyjnym (0-17 lat) wyniosła 17,4%, w wieku produkcyjnym (18-59/64 lata) – 65,6%, zaś w wieku poprodukcyjnym (60+/65+) – aż 17,1% ogółu populacji województwa dolnośląskiego. Szczegółową dynamikę przemian demograficznych w tym zakresie prezentuje poniższy wykres (wykres 3). W latach 2006 – 2010 udział ludności w wieku przedprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności regionu zmniejszył się o 1,1 punkta procentowego, zaś odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym zwiększył się o 1,4 punkta procentowego.

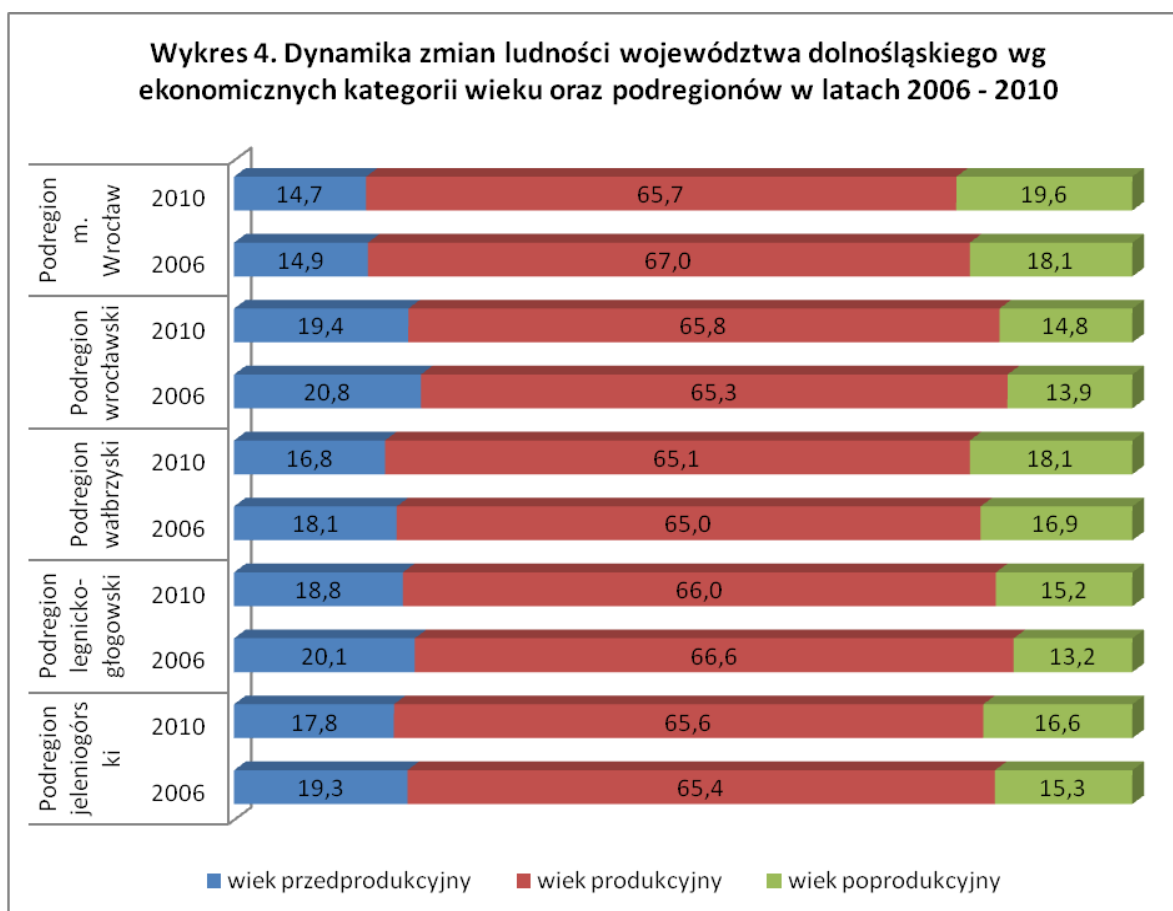
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 10.06.2012).

Również wskaźniki obciążenia demograficznego ukazują rosnące dysproporcje pomiędzy poszczególnymi kategoriami wieku. W 2010 roku wskaźnik obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym wynosił 52,4 osoby w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (w 2006 – 51,9). W roku 2010 na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym przypadało już 98,3 osoby w wieku poprodukcyjnym (85,2 w 2006 roku). Tendencję wzrostową wykazywał także wskaźnik obciążenia ludności w wieku produkcyjnym

¹¹ Według klasyfikacji Organizacji Narodów Zjednoczonych społeczeństwo uznaje się za „stare” w sensie demograficznym, jeśli odsetek udziału osób w wieku poprodukcyjnym (kobiety 60+/ mężczyźni 65+) wynosi więcej niż 7% ogółu populacji.

ludnością w wieku poprodukcyjnym – w latach 2006 – 2010 wzrósł o 2,1 osoby do poziomu 26 osób w wieku 60+/65+ przypadających na 100 osób w wieku 18 – 59/64.

Przemiany demograficzne powiązane są ściśle z poziomem rozwoju gospodarczego. Lepiej rozwinięte pod względem gospodarczym podregiony cechują się wyższym potencjałem rozwojowym, stanowiąc dla aktualnych i potencjalnych mieszkańców atrakcyjną przestrzeń życiową, dając im szansę na zatrudnienie i prowadzenie życia na odpowiednim poziomie. Możliwość zaspokojenia potrzeb życiowych, lepsza sytuacja finansowa, zachęca również do posiadania i wychowywania potomstwa. Pomiedzy procesami demograficznymi a gospodarczymi zachodzi więc sprzężenie zwrotne – im wyższy poziom zaawansowania ekonomicznego, tym lepszy bilans demograficzny. Klasycznym przykładem takiej sytuacji w województwie dolnośląskim jest podregion legnicko – głogowski (co wynika głównie z eksploatacji złóż rudy miedzi oraz powiązanej z nią infrastrukturą wspomagającą). Co prawda, najlepiej rozwinięty obszar, jakim jest niewątpliwie miasto Wrocław, cechuje się niekorzystnym bilansem demograficznym, jednak sytuacja ta jest spowodowana głównie faktem „ucieczki” mieszkańców Wrocławia do miejscowości okalających aglomerację wrocławską, gdzie warunki życia są bardziej korzystne i tańsze, przy jednoczesnym wykorzystywaniu szans zatrudnienia, jakie stwarza wielkie miasto. Z tego wynika dobra sytuacja demograficzna podregionu wrocławskiego.

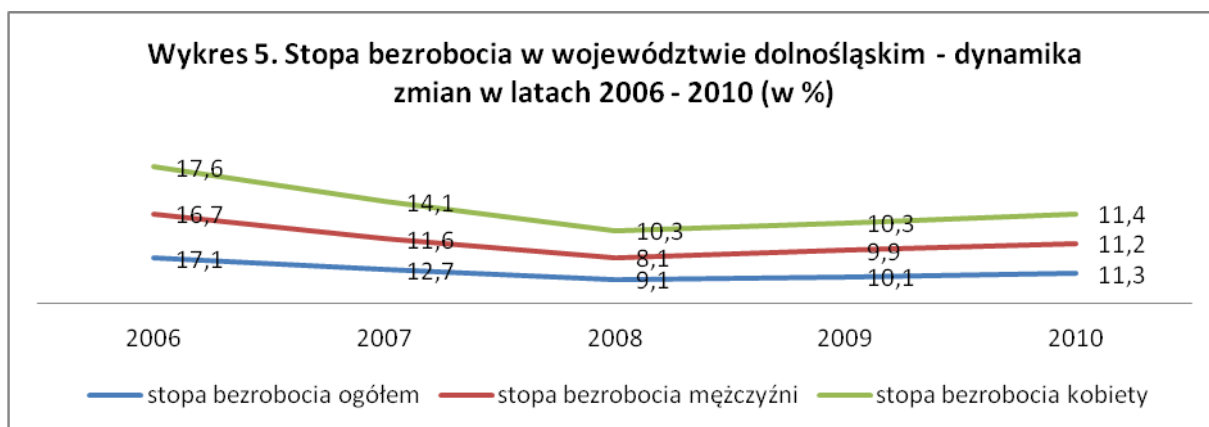
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 11.06.2012).

Te same względy powodują, iż podregiony wałbrzyski i jeleniogórski cechują się powolnym lecz stałym spadkiem liczby ludności. Brak perspektyw na terenie owych podregionów powoduje odpływ młodych osób, co pogłębia proces starzenia się populacji (wykres 4).

Zmiany depopulacyjne powodować mogą degradację infrastrukturalną przestrzeni – spadek liczby placówek użyteczności publicznej i usług o charakterze społecznym (np. przedszkola, szkoły, przychodnie zdrowia, sklepy, transport publiczny, itp.), co wpływa na znaczące obniżenie jakości życia mieszkańców tych obszarów oraz ogranicza zaspokojenie istotnych potrzeb życiowych. Proces starzenia się społeczeństwa zaburza równowagę demograficzną, powodując znaczące obciążenia dla systemu zabezpieczenia społecznego, zarówno pod względem dostarczania usług, jak i pod względem finansowym. Sytuacja taka generuje szereg wyzwań dla władz lokalnych i regionalnych, powodując konieczność poszukiwania rozwiązań niwelujących niekorzystne skutki owych przemian demograficznych.

Aktywność zawodowa

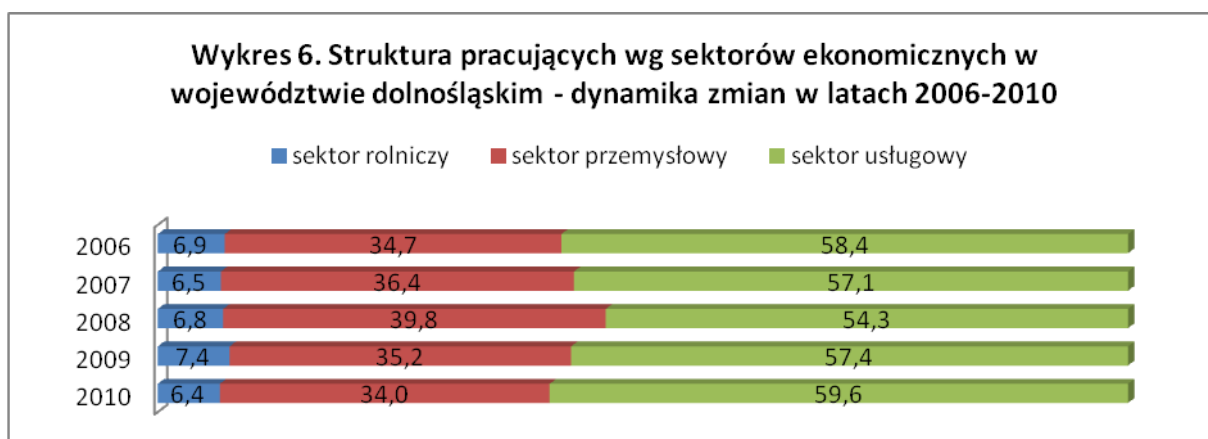
W 2010 roku liczba ludności aktywnej zawodowo wynosiła 1.319 tys. osób, w tym 724 tys. mężczyzn (54,9% ogółu ludności aktywnej zawodowo) oraz 596 tys. kobiet (45,1%). Wśród ogółu ludności aktywnej zawodowo większość stanowiły osoby pracujące, których było 1.170 tys., w tym 654 tys. mężczyzn (55,9% wszystkich pracujących) i 528 tys. kobiet (44,1%). Liczba osób bezrobotnych w 2010r. osiągnęła poziom 149 tys. osób, w tym 81 tys. mężczyzn (54,4%) i 68 tys. kobiet (45,6%). Stopa bezrobocia wynosiła w 2010 roku 11,3%, w tym mężczyźni – 11,2%, kobiety – 11,4%. Dynamikę zmian stopy bezrobocia w regionie dolnośląskim w okresie 2006 – 2010 prezentuje poniższy wykres (wykres 5).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 14.06.2012).

Na koniec II półrocza 2011 roku odsetek osób bezrobotnych w wieku 18 – 24 lata stanowił 16,7% ogółu bezrobotnych, a w wieku 25 – 34 – 27,8%¹². Obie te kategorie stanowiły łącznie niemal połowę (44,5%) ogółu bezrobotnych zarejestrowanych w województwie dolnośląskim. Tak wysoki odsetek osób młodych wymaga podejmowania bardziej intensywnych wysiłków w celu przywrócenia ich na rynek pracy, ponieważ niewykorzystanie ich potencjału powoduje straty zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i społecznym.

W 2010 roku największa liczba osób zatrudniona była w sektorze usług (58,4%), w dalszej kolejności w sektorze przemysłowym (34,7%) i w rolnictwie (6,9%). Powiększający się odsetek pracujących w sferze usług wskazuje na kierunek zmian zgodny z tendencjami charakterystycznymi dla wysoko rozwiniętych gospodarek krajów europejskich. Szczegółowe dane obrazujące dynamikę zmian w tym obszarze prezentuje wykres 6.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 09.06.2012).

Współczynnik skolaryzacji¹³

W latach 2006 – 2009 najwięcej osób uczących się w wieku 16 – 18 lat na terenie województwa dolnośląskiego stanowili uczniowie liceów ogólnokształcących, a następnie szkół zawodowych i ogólnozawodowych. Choć licea ogólnokształcące są dominującym rodzajem szkoły w edukacyjnym podziale warstwowym młodzieży to jednocześnie zauważalny jest spadek liczby osób pobierających w nich naukę na rzecz wzrostu liczby osób uczących się w szkołach zasadniczych zawodowych oraz szkołach zawodowych i ogólnozawodowych. W przypadku tych ostatnich w latach

¹² Dane Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Pracy, „Informacja o rynku pracy w województwie dolnośląskim w grudniu 2011r.,” <http://www.dwup.pl/www/news/3/c/46/Informacja-o-sytuacji-na-ryнку-pracy-woj-dolnoslaskiego-w-2011-roku> (data dostępu: 14.06.2012).

¹³ Współczynnik skolaryzacji netto jest to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (w danej grupie wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.

2006 – 2007 zauważalny był spadek liczby uczniów, by od roku 2008 stan populacji uczącej zaczął się stabilizować, a nawet nieznacznie rosnąć. Także na znaczeniu, jako ośrodki edukacyjne, tracą szkoły policealne. Występowanie powyższej tendencji dowodzi, iż młodzież zaczyna coraz częściej wybierać szkoły pozwalające na naukę konkretnego zawodu lub też na nabycie umiejętności pozwalających na aktywność na rynku pracy.

Tabela 1. Współczynnik skolaryzacji netto określony dla Polski i województwa dolnośląskiego w poszczególnych rodzajach szkół w latach 2006 – 2010 (%)

Polska / województwo dolnośląskie				
Rok/wiek młodzieży z uwzględnieniem rodzaju szkoły	16 – 18 lat – szkoły zasadnicze zawodowe	16 - 18 lat - licea ogólnokształcące	16 - 18 lat – szkoły zawodowe i ogólnozawodowe	19 - 21 lat - szkoły policealne
2010	13,98/ 14,41	44,33/ 41,80	31,03/ 30,60	6,89/ 6,93
2009	14,00/ 14,47	43,80/ 42,09	31,48/ 30,18	7,03/ 7,62
2008	13,67/ 14,00	43,90/ 43,07	31,66/ 30,07	9,64/ 9,86
2007	12,96/ 12,97	44,01/ 43,55	32,57/ 31,21	9,25/ 9,93
2006	12,30/ 11,80	43,90/ 43,50	34,10/ 32,90	10,50/ 10,90

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl (data dostępu: 09.06.2012).

3. DIAGNOZA PROSPEKTYWNA

Tworząc wizję rozwoju w zakresie polityki młodzieżowej regionu z problemem migracji, należy zidentyfikować wewnętrzne i zewnętrzne czynniki, które przez kolejne lata będą wpływać na jego rozwój. Strategia dotycząca dynamicznie zmieniającej się populacji ludzi młodych winna uwzględniać zmieniające się otoczenie społeczne i tendencje rozwojowe regionu: zarówno te korzystne, by je wzmacniać, jak i niekorzystne, by podjąć aktywną politykę ich minimalizowania.

Do tendencji, które z dużym prawdopodobieństwem wpłyną na rozwój Dolnego Śląska w przewidywalnej przyszłości, należy zaliczyć rosnące bezrobocie wśród ludzi młodych do 25 roku życia, wydłużanie się przeciętnej długości życia, niska dzietność i spowodowane tym niekorzystne zmiany w strukturze wiekowej ludności, powiększający się dystans Polski wobec rozwiniętych gospodarek świata w obszarze kapitału intelektualnego, waga nowego typu przewag konkurencyjnych w rozwoju regionów takich jak: przewagi z tytułu szybkiej dyfuzji cywilizacyjnej (zwłaszcza z metropolii w kierunku peryferii i obszarów wiejskich), przewagi z tytułu wzrostu kreatywności czy przewagi z tytułu wzrostu kapitału społecznego.

Poziom bezrobocia wśród ludzi do 25 roku życia, wg danych Eurostatu, wynosił w Polsce w grudniu 2011 r. 27,7%. To mniej niż w Hiszpanii (48,7%) czy Grecji (47,2%), ale o 5,6 punktu procentowego więcej niż wynosi średnia w Unii Europejskiej. Jest to także dużo więcej niż u naszych sąsiadów (w Niemczech 7,8%, w Czechach 19,5%), co dla regionu graniczącego z tymi państwami jest w kontekście migracji młodych ludzi zjawiskiem niebagatelnym. Zwłaszcza bliskość atrakcyjnego niemieckiego rynku pracy należy traktować jako zagrożenie dla poziomu migracji zagranicznej Dolnego Śląska.

Mimo niezaprzeczalnego atutu Dolnego Śląska, jakim jest liczebność populacji młodzieży: w blisko 3-milionowej populacji mieszkańców regionu ok. 700 tys. osób ma między 15 a 30 lat, regionu nie ominą niekorzystne zmiany w strukturze wiekowej ludności.

Obecnie na korzyść Dolnego Śląska można zapisać fakt, iż – jak wskazują dane GUS – należy on, obok czterech innych województw w Polsce, do regionów z pozytywnym saldem migracji wewnętrznych. Trzeba jednak pamiętać, iż równie atrakcyjnym dla migrantów regionem jest sąsiednie województwo wielkopolskie, które pod wieloma względami stanowi dla Dolnego Śląska silną konkurencję.

Do ważnej w punkcie widzenia rozwoju regionu przewagi konkurencyjnej Dolnego Śląska należy zaliczyć silny ośrodek akademicki we Wrocławiu oraz możliwość edukacji w uczelniach wyższych w innych ośrodkach regionu (Jelenia Góra, Wałbrzych, Legnica, Kłodzko). Trzeba jednak mieć na względzie, iż wrocławski region metropolitalny ze 142 tys. studentów jest porównywalny z bliskim pod względem odległości regionem poznańskim (142 tys. studentów) i katowickim (141 tys.

studentów). Biorąc pod uwagę tendencje na rynku pracy, należy przedsięwziąć kroki w kierunku zwiększania odsetka studentów na kierunkach inżynieryjno-technicznych i matematyczno-informatycznych, których niewystarczająca liczba może być hamulcem rozwojowym regionu. Matematyka, informatyka, budownictwo, elektronika, telekomunikacja, technologia chemiczna to kierunki prowadzone przez wrocławskie uczelnie wyższe, które zostały zakwalifikowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego do otrzymywania wysokiej dotacji projakościowej, co przynajmniej przez kolejnych kilka lat stanie się skutecznym magnesem przyciągającym do regionu ludzi młodych, którzy wzmocnią potencjał intelektualny Dolnego Śląska.

Atutem Dolnego Śląska jest efektywny system wspierania uzdolnień, personalizacji i indywidualizacji nauczania w szkolnictwie podstawowym, gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym, zaś tym, co może w przyszłości osłabić jego pozycję jest niedostateczne wykorzystywanie szkoły jako miejsca wyrównywania szans rozwojowych, co skutkuje niepełnym wykorzystaniem potencjału kapitału intelektualnego. Wg danych Programu Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów PISA¹⁴ (Programme for International Student Assessment) Polska należy (obok Włoch i Węgier) do krajów, w których kariera edukacyjna dzieci i młodzieży jest najsilniej w Europie związana ze statusem społeczno-ekonomicznym rodziców. Dolny Śląsk, przy umiejętnie prowadzonej polityce stypendialnej zwiększającej dostępność do wysokiej jakości edukacji młodzieży ze wszystkich środowisk, mógłby w perspektywie kilku-kilkunastu lat stać się konkurencyjny z tytułu rozwoju kapitału intelektualnego w porównaniu z innymi regionami kraju.

Poważną barierą rozwojową Dolnego Śląska jest problem z dostępnością mieszkań dla ludzi młodych i brak spójnej polityki w tym zakresie (budowa tanich mieszkań własnościowych, szeroka oferta cenowo dostępnych mieszkań pod wynajem, zasoby mieszkań komunalnych). Jak pokazują badania CBOS¹⁵, warunki mieszkaniowe są przyczyną jednej trzeciej polskich migracji, dlatego bez polityki publicznej w tym zakresie istnieje obawa odwrócenia kierunków migracji w regionie.

Kolejną barierą rozwojową Dolnego Śląska jest dostępność transportowa i komunikacyjna, zwłaszcza kolejowa. Strategia „Polska 2030”¹⁶ zakłada, iż w perspektywie kolejnych dwóch dekad należy dążyć do zwiększenia odsetka mieszkańców zamieszkujących na terenach, z których dotarcie do metropolii transportem drogowym i kolejowym zajmuje nie więcej niż 60 minut. Postępująca likwidacja lokalnych połączeń kolejowych na Dolnym Śląsku stoi w sprzeczności z tym celem, jak również godzi w rozwój kapitału społecznego miejscowości peryferyjnych, co w przyszłości może przyczynić się do pogłębiających się problemów migracyjnych młodych ludzi.

---

¹⁴ http://www.pisa.oecd.org/pages/0,2987,en_32252351_32235731_1_1_1_1_1,00.html, (data dostępu: 15.06.2012).

¹⁵ Komunikat z badań CBOS, *Mobilność i preferencje migracyjne Polaków*, BS/26/2010

¹⁶ http://www.premier.gov.pl/files/file/Dokumenty/PL_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf, (data dostępu: 12.06.2012).

4. CEL OGÓLNY STRATEGII

Celem strategicznym Dolnego Śląska jest osiągnięcie pozytywnego salda migracji ludzi młodych (do 35 roku życia) poprzez zmniejszenie liczby długookresowych migracji pozapaństwowych młodych mieszkańców Dolnego Śląska, zachęcanie do powrotów z zagranicznych migracji krótko- i średniookresowych, a także przyciąganie do regionu ludzi do 35 roku życia z innych regionów Polski (utrzymanie pozytywnego salda migracji wewnętrznych)

Działania, które muszą na Dolnym Śląsku być kontynuowane lub zainicjowane, dotyczą wielu polityk szczegółowych: edukacji, polityki społecznej, rynku pracy, kultury czasu wolnego, jakości demokracji. Aby strategia była skuteczna, nie może sprowadzać się do działań o charakterze wychowawczo-edukacyjnym na rzecz określonej kategorii wiekowej, ale nabrać szerszego kontekstu odnoszącego się do aktywizacji młodych ludzi do działań oddolnych, ich wejścia na rynek pracy wraz z całym zapleczem zagadnień instytucjonalnych (m.in. kwestie mieszkalnictwa, godzenia życia zawodowego i prywatnego), dostosowania systemu edukacji do potrzeb rynku pracy, funkcjonowania młodych ludzi w sferze publicznej.

5. PRIORYTETY SZCZEGÓŁOWE STRATEGII

Osiągnięcie wyznaczonego celu ogólnego jest możliwe poprzez realizację priorytetów szczegółowych, które koncentrują się w następujących obszarach:

- polityki rynku pracy,
- edukacji,
- infrastruktury społecznej,
- zdrowia i profilaktyki,
- infrastruktury mieszkaniowej,
- kultury czasu wolnego,
- uczestnictwa w życiu politycznym regionu i budowania społeczeństwa obywatelskiego.

5.1. POLITYKA RYNKU PRACY

Podstawowym warunkiem osiągnięcia stabilizacji finansowej młodego człowieka jest znalezienie pracy lub zorganizowanie jej sobie. Priorytetem szczegółowym dotyczącym polityki rynku pracy w kontekście ludzi młodych powinno być zmniejszenie poziomu bezrobocia w grupie wiekowej do 35. roku życia do poziomu poniżej średniej w Unii Europejskiej, a w optymistycznym założeniu do poziomu państw graniczących z Dolnym Śląskiem.

Ogólne działania w ramach tego priorytetu powinny koncentrować się na stymulowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu w kontekście zwiększenia ilości pracy dla ludzi młodych. Należy przyciągać bezpośrednie inwestycje zagraniczne, które będą motorem rozwoju nie tylko metropolii wrocławskiej, ale także obszarów peryferyjnych regionu, wspomagać prywatną przedsiębiorczość, rozpoznawać potrzeby lokalnej gospodarki i rynku pracy, łączyć potrzeby rynku pracy z ofertą edukacyjną.

Zadania szczegółowe

1. Sformułowanie polityki zatrudnienia na najbliższe lata wraz z opracowaniem programów aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu młodzieży

Program polityki zatrudnienia ma uwzględnić zróżnicowaną sytuację młodzieży (uczniowie, absolwenci szkół średnich, studenci, młodzież wiejska, młodzież niepełnosprawna, młodzież z regionów zaniedbanych i środowisk defaworyzowanych). Ważnym segmentem programu powinno być stworzenie bazy dobrych praktyk dla Dolnego Śląska na rzecz aktywnych form rynku pracy.

Zadanie winno być realizowane z wykorzystaniem analiz i szczegółowych badań, np. analiz Obserwatorium Dolnośląskiego Rynku Pracy i Edukacji - projektu realizowanego przez Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej.

W celu przeciwdziałania bezrobociu młodzieży należy promować i wspierać współpracę szkół podstawowych i ponadpodstawowych z ośrodkami akademickimi, a na etapie dalszego kształcenia współpracę szkół średnich i ośrodków akademickich z prywatnymi przedsiębiorcami oraz z władzami samorządów terytorialnych, na terenie których znajdują się specjalne strefy ekonomiczne.

2. Wypracowanie regionalnego modelu polityki *flexicurity*

W związku z coraz większą popularnością alternatywnych form zatrudnienia, które z perspektywy pracodawców pozwalają dopasować stan zatrudnienia do kondycji przedsiębiorstwa i wahań koniunktury, ale równocześnie zmniejszają bezpieczeństwo socjalne pracowników, należy - przy świadomości ograniczonych możliwości administracji lokalnej i regionalnej - stworzyć zręby regionalnego modelu polityki *flexicurity*. Jest to konieczne z perspektywy ludzi młodych, ponieważ mechanizmy deregulacyjne najczęściej odbierają gwarancje socjalne osobom młodszym, z mniejszym doświadczeniem zawodowym lub pracujące w niżej opłacanych segmentach gospodarki, czyniąc z nich outsiderów rynku pracy i pogłębiając ryzyko migracji zewnętrznej.

Należy wykorzystać sieć powiązań i kontaktów wypracowaną podczas projektu „Flexicurity po dolnośląsku”¹⁷, w ramach którego w 2011 roku upowszechniano i promowano ideę *flexicurity* na poziomie lokalnym i regionalnym wśród pracowników i pracodawców z terenu województwa

¹⁷ <http://www.flexi-dolnoslaskie.pl/>, (data dostępu: 19.06.2012).

dolnośląskiego, a także opracowano model *flexicurity* po konsultacjach z praktykami ds. rynku pracy reprezentującymi organizacje pracodawców, organizacje związkowe i lokalne instytucje rynku pracy i edukacji, prawnikami oraz naukowcami.

3. Stworzenie wojewódzkiego programu rozbudowy infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej

Należy podjąć działania w kierunku zmniejszenia wykluczenia cyfrowego (*digital divide*) na Dolnym Śląsku, definiowanego jako przepaść dzielącą tych, którzy mają i tych, którzy nie mają dostępu szerokopasmowego do Internetu. Ze względu na niską gęstość zaludnienia na terenach wiejskich ryzyko i koszty zakładania szerokopasmowego łącza są wysokie – firmy komercyjne mogą nie mieć wystarczających bodźców do inwestowania w sieć na tych obszarach. „Niewidzialna ręka rynku” może już na samym początku wykluczyć wielu potencjalnych użytkowników. Rola samorządu województwa jest tu kluczowa. Wojewódzki program rozwoju sieci powinien obejmować zarówno kwestie technicznej dostępności nowoczesnej infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej w regionach oddalonych od centrum (strona podażowa), jak i na wspomaganie wzrostu popytu na te usługi na obszarach wiejskich i małomiasteczkowych. Powszechne zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych wspomaga konkurencyjność sektora małych i średnich przedsiębiorstw w regionie, zwiększa możliwość zatrudnienia mieszkańców wsi i miejscowości oddalonych od centrów bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania i może ograniczyć codzienne dojazdy do miejsca świadczenia pracy (telepraca).

Powyższe zmiany nabierają szczególnego znaczenia przede wszystkim w kontekście badań ogólnopolskich, których wyniki dowodzą, iż z internetu korzysta zdecydowana większość młodych Polaków (93% osób w wieku 16-24 lat) i bardzo niewiele starszych osób (11% w wieku 65 i więcej lat)¹⁸.

4. Utworzenie centrów przedsiębiorczości, innowacyjności i doradztwa ukierunkowanego na potrzeby regionów peryferyjnych

Administracja regionalna i lokalna powinna wspierać, a nawet inicjować podejmowanie przez przedsiębiorców współpracy z instytucjami badawczo-rozwojowymi i instytucjami otoczenia biznesu przez tworzenie regionalnych centrów przedsiębiorczości na terenach wiejskich i małomiasteczkowych wspierane ze środków publicznych. Zadaniem takich placówek powinno być pobudzenie w społecznościach lokalnych inicjatyw rozwojowych oraz promowanie przedsiębiorczości, a zadaniem samorządu województwa, w porozumieniu z samorządem szczebla powiatowego i gminnego - wspieranie tego typu inicjatyw finansowo i merytorycznie.

---

¹⁸ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 306 – 307.

5. *Upowszechnianie rankingu zawodów deficytowych i nadwyżkowych przygotowywanego przez Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy*

Ranking zawodów musi być znany nie tylko w gronie urzędników i specjalistów od rynku pracy, ale także wśród mieszkańców regionu (szeroko zakrojona polityka informacyjna) oraz wśród dyrektorów i uczniów szkół policealnych, średnich, zasadniczych szkół zawodowych, rektorów państwowych i prywatnych uczelni wyższych w celu dostosowania systemu kształcenia do potrzeb regionalnego rynku pracy.

5.2. POLITYKA EDUKACYJNA

Strategicznym celem województwa dolnośląskiego powinien być rozwój polityki edukacyjnej i wiedzy umożliwiający rozwój nowoczesnych, innowacyjnych działów gospodarki, zdobycie nowych kwalifikacji, umiejętności sprawnego wykonywania pracy, dostosowanie oferty edukacyjnej do potrzeb lokalnej gospodarki.

Równie ważnym celem powinno być zmniejszanie społecznie, kulturowo i ekonomicznie uwarunkowanych nierówności w zakresie kształcenia. Wiele niezależnie prowadzonych badań oraz praktyka społeczna pokazują, że nierówności w dostępie do edukacji nie można uniknąć, ale zarazem nie należy ich lekceważyć, ponieważ prędzej czy później mogą one zrodzić konsekwencje w postaci problemów społecznych, radykalizacji nastrojów, wzrostu przestępczości, spadku konkurencyjności gospodarki. Wydatki na edukację to najlepsza długoterminowa inwestycja finansowa tak na poziomie indywidualnym, jak i państwowym i regionalnym. Inwestycja w edukację przynosi pewne zyski, które poprzez szybszy rozwój gospodarczy dotyczą całego społeczeństwa, a nie tylko tych, którzy się uczą. Od edukacji, która przyczynia się do równości szans, zależy przyszłość jednostek i pełnia ich rozwoju, a w wymiarze ogólnospołecznym zwiększenie globalnej konkurencyjności, dynamizowanie zatrudnienia, zachowanie zdobyczy socjalnych. Powszechny dostęp do wszystkich szczebli szkolnictwa jest jednym z głównych działań w celu podniesienia jakości kapitału ludzkiego.

W Polsce różnice szans edukacyjnych dzieci ze wsi, z rejonów nisko zurbanizowanych i uprzemysłowionych, z rodzin chłopskich, robotniczo-chłopskich, rodzin robotników o niskich kwalifikacjach oraz rodzin osób niewykształconych – w porównaniu z dziećmi z rodzin wielkomiejskich i z warstw średnich – są ogromne już na progu szkoły podstawowej i pogłębiają się wraz ze wzrostem poziomu kształcenia. Przyczyny tego stanu rzeczy są wielorakie: od osadniczych i demograficznych (sieć przedszkoli i szkół, rozproszenie ludności w rejonach wiejskich), przez gospodarcze i bytowe (niedofinansowanie oświaty, wysokie rodzinne koszty kształcenia dzieci w przedszkolach i szkołach ponadpodstawowych), socjalizacyjne i inkulturyzacyjne (procesy „reprodukcji kulturowej” języka, orientacji życiowych, aspiracji i wartości), aż do pedagogicznych i

edukacyjnych (negatywne nastawienie absolwentów szkół wyższych do pracy w środowiskach trudnych i brak przygotowania do pracy z młodzieżą z niekorzystnie kulturowo położonych rodzin). Szkolnictwo nie tylko nie radzi sobie z kwestią nierówności szans, ale obserwuje się wręcz pogłębianie tych nierówności w toku kształcenia. Aby długotrwale zwiększyć poziom kapitału ludzkiego na Dolnym Śląsku, a tym samym zapobiegać migracji młodych ludzi z regionu, należy równość w dostępie do kształcenia uczynić ważną kwestią publiczną i podjąć zadania szczegółowe w tym zakresie.

Zadania szczegółowe

1. Opracowanie systemu monitorowania potrzeb edukacyjnych w kontekście rynku pracy

Narzekanie na niedopasowanie struktury wykształcenia do struktury zatrudnienia jest powszechne; wszędzie w Europie okazuje się, że systemy edukacji nie nadążają za potrzebami pracodawców. Rynek pracy zawsze oddziaływał na edukację, ale przez wiele dziesięcioleci tempo zmian było na tyle spokojne, że szkoły potrafiły się do nich dopasować¹⁹. Obecnie system edukacji nie jest w stanie w krótkim czasie odpowiedzieć na potrzeby gospodarki, czego rezultatem jest wysoki poziom bezrobocia wśród ludzi do 35 roku życia, rosnąca rzesza osób mających problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu studiów, a z drugiej strony deficyt pracowników posiadających kwalifikacje i umiejętności pożądane przez pracodawców.

Wieloletnie zaniedbania polityki edukacyjnej, wynikające z nieuwzględniania czynnika rynku pracy, są bardzo widoczne. Czynniki rynku pracy musi być brany pod uwagę na każdym etapie kształcenia ponadpodstawowego. W dokumencie przygotowanym przez Polską Konfederację Pracodawców Prywatnych Lewiatan, pt. „Manifest Edukacyjny - którędy droga do dobrej edukacji?”²⁰, pracodawcy proponują promowanie kształcenia na kierunkach zgodnych z potrzebami pracodawców, ze szczególnym uwzględnieniem promocji szkolnictwa zawodowego.

Administracja regionalna i lokalna powinna wspierać inicjatywy angażujące pracodawców w określanie modelu i programów kształcenia. Należy stworzyć forum zrzeszające ekspertów z uczelni publicznych i niepublicznych, instytucji edukacji formalnej i pozaformalnej, przedstawicieli Kuratorium Oświaty, Wydziału Edukacji i Nauki Urzędu Marszałkowskiego oraz przedstawicieli pracodawców, które będzie wypracowywać rekomendacje zmian edukacyjnych w szkolnictwie zawodowym, średnim i wyższym. Rezultatem działania forum współpracy byłoby m.in. ograniczenie liczby kierunków kształcących w zawodach nadwyżkowych, otwierania klas, specjalności, kierunków

---

¹⁹ Zob np.: W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Warszawa 2011

²⁰ http://pkplewiatan.pl/opinie/aktualnosci/2011/1/files/2011_03/manifest201103_v04_1.pdf (data dostępu: 22.06.2012).

kształcenia młodzieży do podjęcia pracy w zawodach deficytowych, nawiązania kontaktów w celu wypracowania efektywnego systemu praktyk zawodowych i staży, lepszego dostosowania struktury wykształcenia do dynamicznie zmieniających się potrzeb rynku pracy, zwiększenie znaczenia kształcenia praktycznego w szkolnictwie zawodowym, średnim i wyższym i zaangażowanie przedstawicieli pracodawców w realizację tego programu w szkołach.

2. Niwelowanie nierówności edukacyjnych na wszystkich poziomach kształcenia

Władze samorządowe powinny docenić wagę rozwoju sieci przedszkoli i powszechnej opieki przedszkolnej na wsi i wobec rodzin w trudnej sytuacji kulturowej (rodzice nisko wykształceni, ubodzy, rodziny wielodzietne) i doprowadzić - przy współudziale m.in. organizacji pozarządowych i dzięki funduszom europejskim, by w każdej wsi funkcjonowało przedszkole. Samorząd województwa dolnośląskiego powinien dążyć do zwiększania procentowego udziału dzieci w wieku 2-5 lat objętych w regionie stacjonarną opieką przedszkolną, a pozostałym dzieciom zapewnić nieregularne zajęcia przedszkolne prowadzone przez wykwalifikowaną kadre, która włączy rodziców do aktywnej stymulacji rozwojowej własnych dzieci.

Władze samorządowe powinny inicjować i/lub wspierać eksperymentalne projekty rozwoju „drugiej szansy dzięki szkole”, czyli tworzenie nowatorskich szkół usytuowanych w newralgicznych dzielnicach dużych miast oraz w mniejszych miejscowościach, gdzie zatrudniano by najlepszą kadre pedagogiczną, dostosowywano rytm nauki do specyficznych warunków, oferowano staże w zakładach pracy, tworzą klasy o niewielkiej liczbie uczniów, po to, by doprowadzić młodych ludzi z powrotem na drogę integracji, a nawet sukcesu.

Zmniejszanie różnic w dostępie do edukacji powinno być stymulowane także na ostatnim poziomie kształcenia, czyli edukacji dorosłych. Na tym polu jest jeszcze wiele do zrobienia, ponieważ liczba uczących się wzrasta głównie w tych segmentach społeczeństwa, które legitymują się wyższym od przeciętnego poziomem wykształcenia, co oznacza, że edukacja dorosłych utrwała istniejące nierówności, będąc przede wszystkim ofertą dla ludzi dobrze wykształconych. Rola regionu, chcącego niwelować istniejące różnice edukacyjne, powinna polegać na prowadzeniu polityki, która nie ogranicza się jedynie do zwiększania liczby ofert kształcenia, ale na takiej ich dywersyfikacji, która wraz z zastosowaniem mechanizmów motywujących grupy edukacyjnie upośledzone pozwoliłaby na podjęcie nauki osobom wykluczonym z systemu kształcenia.

Władze samorządowe powinny także umiejętnie prowadzić politykę stypendialną zwiększającą dostępność do wysokiej jakości edukacji młodzieży ze wszystkich środowisk.

3. Wspieranie młodzieży uzdolnionej

Samorządy gminne i powiatowe oraz samorząd województwa powinny pozyskiwać dodatkowe środki na wspieranie młodzieży uzdolnionej zarówno bezpośrednio (np. poprzez

programy stypendialne typu Dolny Śląsk), ale także pośrednio. Decyzje samorządów o zamykaniu szkół lub ich łączeniu, w sytuacji gdy do danej placówki uczęszcza zbyt mała liczba uczniów, nie powinny być oparte wyłącznie na rachunku ekonomicznym. Mniejsze klasy dają szansę na wyższą jakość edukacji, indywidualizację nauczania, bogatszą pracę z uczniami utalentowanymi i zdolnymi.

Władze województwa dolnośląskiego powinny oferować wsparcie dla edukacji nieformalnej, alternatywnej, pozaszkolnej, której oferta stymuluje rozwój talentów i uzdolnień, uczy twórczej realizacji pasji i zainteresowań młodzieży (np. Uniwersytet Dzieci). Należy promować innowacyjne programy wsparcia uczniów uzdolnionych w zakresie nauk matematycznych, przyrodniczych, politechnicznych, społecznych i humanistycznych.

4. Stworzenie warunków do kształcenia na odległość

Kłopoty budżetowe, z jakimi prawdopodobnie samorzady gminne i powiatowe będą mieć coraz częściej do czynienia z powodu niewystarczającej na pokrycie wszystkich wydatków edukacyjnych subwencji oświatowej, mogą przyczynić się do wzrostu znaczenia edukacji na odległość - z wykorzystaniem komputera, internetu i jego zasobów (e-learning, e-teaching, inne formy e-kształcenia). Należy podkreślić rolę administracji regionalnej i lokalnej w pozyskiwaniu środków finansowych oraz we wsparciu organizacyjnym budowy infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej. Warunkiem upowszechniania kształcenia na odległość jest nie tylko dostęp do infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej, ale także odpowiednie kształcenie nauczycieli (czy to podczas studiów licencjackich i magisterskich, czy w ramach studiów podyplomowych czy kursów i szkoleń). Konieczna jest więc współpraca w tym zakresie przedstawicieli administracji wojewódzkiej, powiatowej i gminnej, Kuratorium Oświaty, Dolnośląskiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, kierunków pedagogicznych na uczelniach publicznych i niepublicznych.

5.3. INFRASTRUKTURA SPOŁECZNA I TRANSPORTOWA

Infrastruktura społeczna

Dostępność do placówek oświatowych, a szczególnie żłobków i przedszkoli jest kategorią, która ma szczególne znaczenie przede wszystkim dla osób pomiędzy 25. a 35. rokiem życia, czyli jednostek, które już założyły rodzinę lub też skłaniających się do podjęcia takiego rodzaju decyzji. Tym samym z perspektywy młodych małżeństw lub też osób pozostających w związkach kohabitacyjnych jedną z istotnych barier determinujących decyzję zarówno o powiększeniu rodziny, jak i funkcjonowaniu w określonym otoczeniu przestrzennym jest możliwość korzystania z instytucjonalnych form opieki nad dzieckiem, a szczególnie dzieckiem małym (do lat 3), pozwalająca

na pozostanie aktywnym zawodowo. Wskazując na potrzebę istnienia żłobków czy przedszkoli ważne są 2 zadania szczegółowe, które winny być brane pod uwagę przy projektowaniu warunków dla rodzin z dziećmi małymi:

- wzrost dostępności przestrzennej żłobków i przedszkoli,
- poprawa przystępności finansowej w korzystaniu ze żłobków i przedszkoli.

1. Wzrost dostępności przestrzennej żłobków, przedszkoli i punktów przedszkolnych

Cel szczegółowy winien być objęty szczególną troską przede wszystkim w kontekście obszarów wiejskich. Warto podkreślić, iż co prawda w latach 2008 – 2011 liczba żłobków w województwie dolnośląskim systematycznie rosła, to bez względu na lata na obszarach wiejskich nie było ani jednego żłobka. Choć na wsiach stosunkowo często do opieki nad dziećmi wykorzystywana jest rodzina, to jednocześnie trzeba mieć na względzie, iż syndrom wspólnotowości i familizacji, charakteryzujący przez lata polską wieś, traci na znaczeniu. Coraz częściej młode małżeństwa, aktywne zawodowo, zamieszkujące obszary wiejskie stając przed decyzją o konieczności opieki nad małym dzieckiem napotykać trudności o organizacyjnym charakterze.

2. Poprawa przystępności finansowej w korzystaniu ze żłobków, przedszkoli i punktów przedszkolnych

Na terenie województwa dolnośląskiego (jak i w całej Polsce) systematycznie wzrasta odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym (szczególnie na obszarach wiejskich), któremu towarzyszy wzrost liczby przedszkoli i punktów przedszkolnych (bez względu na miejsce zamieszkania)²¹. Ale jednocześnie trend wzrostu liczby przedszkoli zauważalny jest w obszarze prywatnej opieki przedszkolnej, nie zaś we wzroście liczby przedszkoli prowadzonych przez jednostki samorządu gminnego. Oznacza to zatem, że spada liczba placówek dotowanych ze środków publicznych, a wzrasta tych, których koszty funkcjonowania w całości ponoszone są przez rodziców, czyli ze środków prywatnych. Dla młodych rodziców, borykających się niejednokrotnie z problemami finansowymi ze względu na szczególne obciążenia swoiste dla nowego gospodarstwa domowego, kryteria ekonomiczne stają się podstawową barierą utrudniającą korzystanie z prywatnego przedszkola lub też punktu przedszkolnego, a w efekcie oznaczającą rezygnację z edukacji przedszkolnej. W związku z tym potrzebne wydaje się być przyjęcie określonego rodzaju rozwiązań na

---

²¹ Przewiduje się, że do roku 2020 na terenie województwa dolnośląskiego udział dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym (bez względu na rodzaj) będzie wynosił 85%. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*, Warszawa 2010, s. 137, http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/rozwoj_regionalny/Documents/KSRR_zalaczniki_na_RM_13-07-2010.pdf (data dostępu: 10.05.2012).

szczeblu samorządu gminnego polegających przede wszystkim na unifikacji kryteriów określających dotowanie palcówek wychowania przedszkolnego, bez względu na podmiot prowadzący.

Infrastruktura transportowa

Województwo dolnośląskie położone jest na styku głównych szlaków komunikacyjnych Europy Środkowej i Wschodniej, co decyduje o jego strategicznym położeniu. Do najważniejszych, zewnętrznych powiązań województwa z jego międzyregionalnym i trans granicznym otoczeniem można zaliczyć osie transportowe wschód – zachód (związane z III Paneuropejskim Korytarzem Transportowym i autostradami A4 i A18 oraz magistralą kolejową E-30, prowadzącą z Berlina i Drezna przez Wrocław na Ukrainę) oraz północ – południe (postulowany Środkowo – Europejski Korytarz Transportowy CETC, drogi ekspresowe S3 i S5, linie kolejowe E59 i C-E59, droga wodna Odry nr E30 prowadzące z południowej Skandynawii przez Szczecin i Legnicko – Głogowski Okręg Miedziowy oraz Wrocław na południe)²². Dla młodych osób, aktywnych zawodowo, dla których współcześnie możliwość szybkiego transportu (bez względu na jego rodzaj) i przemieszczania się zyskuje na znaczeniu lokalizacja geograficzna Dolnego Śląska winna decydować o jego atrakcyjności.

Istnienie sprawnej, w dobrym stanie technicznym i dostosowanej do zapotrzebowania społecznego infrastruktury transportowej zarówno kolejowej, drogowej i lotniczej trzeba uznać za równie ważną i komplementarną względem siebie. Jednakże uwzględniając specyfikę poszczególnych rodzajów tejże infrastruktury można wskazać na następujące cele szczegółowe:

1. Zwiększenie liczby połączeń lotniczych międzynarodowych i krajowych

W przypadku podróży zagranicznych ważna jest ilość, ale i bezpośredniość połączeń lotniczych, zaś krajowych ich ilość. Według stanu na koniec maja 2012 roku Port Lotniczy Wrocław oferował połączenia lotnicze międzynarodowe z 29 miastami w ramach połączeń tradycyjnych oraz niskokosztowych a także 15 połączeń czarterowych. Tak jak systemicznemu poszerzeniu ulega wachlarz ofert połączeń międzynarodowych, tak w przypadku połączeń krajowych jest ich tylko 3²³.

Z perspektywy ludzi młodych, dla których możliwość szybkiego przemieszczania na dalekie odległości zyskuje na znaczeniu szczególną rolę zaczynają odgrywać połączenia krajowe. W związku z tym obecna liczba połączeń krajowych jawi się jako niewystarczająca i wymagająca korekty w stosunkowo szybkim czasie. Choć decyzja o wzroście liczby połączeń krajowych nie jest tylko i wyłącznie zależna od stanowiska władz regionu, to warto zabiegać o współpracę z JST w pozostałych częściach Polski.

²² *Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011* (2011), op. cit., s. 5.

²³ <http://www.airport.wroclaw.pl> (data dostępu: 12.06.2012).

Ponadto, wartą analizy jest kwestia wykorzystania z szerszym, niż to ma miejsce obecnie, znaczeniu pozostałych już istniejących lotnisk, włącznie z możliwością poszerzenia dotychczas pełniących funkcji. Choć lotnisko Wrocław – Strachowice jest obecnie największym portem regionalnym, pozwalającym obsłużyć obszar o promieniu do 100 km, to jednocześnie na terenie Dolnego Śląska pozostają w dyspozycji mniejsze lotniska. Jest ich 12 (plus planuje się utworzenie kolejnych 2) i są to lotniska o zróżnicowanym przeznaczeniu oraz znajdujące się w różnych regionach województwa²⁴.

2. Poprawa stanu technicznego dróg i obiektów mostowych oraz znaczny udział odcinków i obiektów nienormatywnych

Realizacja tego zadania pozwoli na poprawę ruchu drogowego i wpłynie pozytywnie na poprawę warunków bezpieczeństwa na drogach, a także usprawni możliwości przemieszczania się. Dla osób młodych, chcących zamieszkiwać w małych miastach regionu lub też na obszarach wiejskich, możliwość szybkiego i komfortowego przemieszczania się z miejsca zamieszkania do miejsca pracy jest jednym z podstawowych kryteriów determinujących decyzję o pozostaniu w danym regionie. W związku z tym wskazany jest wzrost długości odcinków obwodnic wokół większych miast regionu (między innymi Trzebnica, Bolków, Kłodzko), liczby mostów na Odrze, a także wzrost liczby odcinków dróg o normatywnej szerokości pasa ruchu (w ostatnim przypadku tylko 3 drogi na terenie województwa dolnośląskiego mają na całej swojej długości normatywną szerokość pasa ruchu - są to drogi nr 8, A18 (18) i 46). Ponadto dokończenie budowy autostrady A4 na całej jej długości jest warunkiem sprzyjającym inwestycjom gospodarczym. W kontekście osób młodych zyskuje to na znaczeniu bowiem dokończeniu inwestycji autostrady A4, przebiegającej przez obszary charakteryzujące się największą liczbą ludności, winno usprawnić dostęp do nowych miejsc pracy²⁵.

Z perspektywy ludzi młodych (z rodzinami lub bez), często poszukujących różnego rodzaju sposobów na spędzanie wolnego czasu poza aglomeracją, na znaczeniu zyskuje także istnienie sieci ścieżek rowerowych i chodników.

3. Poprawa i usprawnienie istniejących połączeń kolejowych pasażerskich regionalnych, krajowych, międzynarodowych oraz ich standardu

Ze względu na coraz droższy transport drogowy pozwalający ludziom młodym na pokonywanie odległości, na znaczeniu winien zyskiwać transport kolejowy. Niezależnie od jego zalet o charakterze prośrodowiskowym, na uwagę zasługuje istniejąca w regionie dobrze rozwinięta sieć

---

²⁴ Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część VI – Transport lotniczy (diagnoza), Wrocław 2006, s. 11 i n. <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311> (data dostępu: 01.06.2012).

²⁵ Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część III – Infrastruktura drogowa (diagnoza), Wrocław 2006, s. 18 <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311> (data dostępu: 01.06.2012).

kolejowa, która winna zostać zmodernizowana lub usprawniona²⁶. Jednocześnie, ze względu na rosnące znaczenie współpracy przygranicznej, niejednokrotnie przejawiającej się w podejmowaniu pracy poza granicami państwa, jak i ożywieniu kontaktów międzyludzkich, na uwagę zwraca potrzeba rozwoju obszarów przygranicznych tj. polsko – czeskiego oraz polsko – niemieckiego. Tym samym wskazuje się na potrzebę modernizacji wybranych linii kolejowych np. w relacji Kłodzko – Kudowa Zdrój, Kłodzko – Stronie Śląskie czy Kolei Izerskiej (w porozumieniu z Czechami)²⁷.

Opieka alternatywna

Zadania szczegółowe

1. ***Istnienie potrzeby dokonania diagnozy istniejącej w regionie opieki alternatywnej dla osób starszych/ seniorów, ze szczególnym wyszczególnieniem rozwiązań charakteryzujących działania podejmowane w metropolii, większych miastach regionu oraz na jego peryferiach.***

Po pierwsze, biorąc pod uwagę kwestię starzenia się ludności województwa, przy jednoczesnym zachowaniu dobrej kondycji zdrowotnej seniorów oraz naturalną potrzebę opieki nad dziećmi, pożądanym rozwiązaniem wydaje się być stworzenie rozwiązań pozwalających na wykorzystanie potencjału osób starszych na rzecz dzieci. Tego typu rozwiązanie prowadziłoby nie tylko do aktywizacji osób starszych, ale także usprawniało funkcjonowanie młodych rodziców. Praktycznym przejawem w tym względzie mógłby zatem być wolontariat seniorów na rzecz pracy z dziećmi, jako pragmatyczna forma pomocy dla rodziców. Po drugie, diagnoza ta to również dokonanie analizy z możliwością opracowania nowych przedsięwzięć na rzecz praktycznych rozwiązań pomagających opiekować się rodzicami wymagającymi stałej opieki. W tym względzie istniejąca opieka instytucjonalna winna zostać wzmocniona rozwiązaniami mającymi charakter społeczny, na przykład wolontariat młodzieżowy. Tym samym potencjalne rozwiązania jawią się jako przejaw tak zwanej solidarności międzypokoleniowej, pozwalającej an kształtowanie pozytywny wzorców oraz opierającej się na wsparciu w codziennym funkcjonowaniu.

---

²⁶ Podniesienie standardu już istniejących połączeń kolejowych w ramach: 2 podregionów metropolitarnych: podregion miasta Wrocławia i podregion wrocławski obejmujący powiaty: milicki, oleśnicki, oławski, średzki, trzebnicki, wołowski, wrocławski, strzeliński; ośrodki równoważenia rozwoju obejmujące następujące miasta: Legnicę, Jelenią Górę i Wałbrzych oraz regionalne ośrodki rozwoju, do których zalicza się: Bolesławiec, Dzierżoniów, Głogów, Kłodzko, Lubin, Świdnicę i Zgorzelec.

²⁷ *Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część V – Kolej (diagnoza)*, Wrocław 2006, s. 5 <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311> (data dostępu: 11.05.2012).

5.4. ZDROWIE I PROFILAKTYKA

Celem podstawowym w ramach priorytetu jest zapewnienie młodzieży życia w dobrym zdrowiu, rozumianym jako dobrostan psychiczny, fizyczny i społeczny oraz zagwarantowanie dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej adekwatnie do potrzeb.

Zadania szczegółowe

1. Doskonalenie systemu opieki zdrowotnej nad uczniem, studentem, młodymi matkami

a) Zapewnienie dzieciom dostępu do opieki lekarza pediatry

Zapewnienie dzieciom dostępu do specjalistycznej opieki pediatrycznej stanowić powinno jeden z istotnych elementów działań wspierających zdrowie rodziny. Kwestia ta staje się szczególnie istotna na terenach wiejskich, gdzie dostępność personelu medycznego, a zwłaszcza lekarzy specjalistów jest ograniczona, zaś dodatkowym czynnikiem ograniczającym jest słabiej rozwinięta infrastruktura transportowa. Analiza dostępnych danych wskazuje, po pierwsze na powolny, lecz systematyczny spadek liczby lekarzy pediatrów w województwie dolnośląskim²⁸, po drugie zaś, na ich nierównomierne rozmieszczenie terytorialne – w roku 2009 ponad ¼ ogółu pediatrów znajdowała się we Wrocławiu²⁹. Optymalnym rozwiązaniem w tym zakresie byłoby stworzenie systemu konsultacji pediatrycznych w szkołach.

b) Zapewnienie dzieciom dostępu do opieki dentystycznej (zachowawczej i ortodontycznej).

Badania dotyczące kondycji dzieci i młodzieży do 18. r.ż. w odniesieniu do aspektu zdrowotnego³⁰ wskazują, iż jednym z najczęstszych problemów zdrowotnych dzieci i młodzieży, obok alergii, wad wzroku, wad postawy czy otyłości jest próchnica. Fakt ten zwraca uwagę na konieczność zapewnienia dzieciom i młodzieży dostępu do opieki dentystycznej. Kwestia ta staje się szczególnie istotna w odniesieniu do dzieci pochodzących ze środowisk wiejskich, rodzin wielodzietnych czy problemowych, które mają mniejsze szanse na systematyczne korzystanie z leczenia dentystycznego. Działania, które należałoby podjąć w tym obszarze to przede wszystkim edukacja, mająca na celu propagowanie prawidłowych zasad higieny jamy ustnej, skierowana zarówno do rodziców, jak i do dzieci/ młodzieży. Rozwiązaniem optymalnym w tym zakresie byłoby zapewnienie stałej opieki dentystycznej w szkołach, lub stworzenie systemu konsultacji dentystycznych w placówkach edukacyjnych.

c) Edukacja seksualna kierowana do młodzieży szkolnej i studentów.

---

²⁸ Por. „Ochrona zdrowia w województwie dolnośląskim w latach 2008 – 2010”, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, http://www.stat.gov.pl/wroc/48_PLK_HTML.htm (data dostępu: 12.06.2012).

²⁹ Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w „Biuletynie statystycznym ochrony zdrowia województwa dolnośląskiego 2009”, Dolnośląskie Centrum Zdrowia Publicznego, Wrocław 2010.

³⁰ Por. A. Lisowska, A. Pierzchalska, D. Szrejder, *Kondycja życiowa rodzin z dziećmi. Raport z badań. Część II: Ochrona zdrowia dzieci i młodzieży w gospodarstwach domowych*, Wrocław 2010, raport niepublikowany.

Swoboda obyczajowa w odniesieniu do sfery życia seksualnego, charakteryzująca współczesne społeczeństwa europejskie, znajduje swe odzwierciedlenie we wcześniejszej inicjacji seksualnej, podejmowaniu współżycia z przypadkowymi partnerami seksualnymi, częstszą zmianą partnerów seksualnych. Stan taki skutkować może różnego rodzaju zagrożeniami dla zdrowia, wynikającymi z nieświadomości i braku wiedzy. Kwestia ta staje się szczególnie ważna w stosunku do młodych ludzi, którzy nie zawsze potrafią racjonalnie ocenić potencjalne skutki swoich czynów. Dlatego też należy dążyć do stworzenia systemu kompleksowej edukacji seksualnej, obejmującej zagadnienia inicjacji seksualnej, skutków psycho – fizycznych związanych z podjęciem aktywności seksualnej, metod antykoncepcji, pozwalających zapobiegać niechcianej ciąży (szczególnie wśród nastoletnich matek) oraz chronić się przed chorobami przenoszonymi drogą płciową. Edukacja ta powinna być prowadzona w odniesieniu do młodzieży gimnazjalnej, ponadgimnazjalnej i studenckiej oraz dostosowana do poziomu rozwoju oraz specyficznych potrzeb każdej z tych kategorii.

2. Promocja wśród młodzieży zdrowego stylu życia, wolnego od uzależnień

a) Profilaktyka zachowań ryzykownych

Badania postaw młodzieży wobec zachowań ryzykownych³¹ unaocniają, iż młodzi ludzie wykazują coraz większą aktywność w tej sferze. Wzrasta liczba młodych ludzi sięgających sporadycznie lub systematycznie po alkohol, papierosy i substancje psychoaktywne, jak również tych podejmujących przypadkową aktywność seksualną czy wręcz prostytuujących się. Dlatego też ważne jest przygotowanie i realizacja programów profilaktycznych dotyczących powyższych kwestii z uwzględnieniem specyfiki problemu, skali jego występowania i szkodliwości w perspektywie indywidualnej i społecznej, oddziaływań korekcyjnych oraz swoistych cech odbiorców owych programów. Działania te powinny być kierowane do trzech podstawowych kategorii odbiorców: dzieci i młodzieży, rodziców, osób pracujących na co dzień z dziećmi. Powinny mieć charakter długofalowy i kompleksowy oraz być wobec siebie komplementarne.

b) Dbałość o dobrostan psychofizyczny – promocja zdrowego trybu życia, edukacja prozdrowotna

Jednym z kluczowych elementów, mających znaczenia dla zdrowia człowieka jest styl życia. Dieta, wzorce spędzania czasu wolnego, dyspozycja wobec podejmowania aktywności fizycznej, zagrożenie stresem oraz metody niwelowania jego skutków, wpływają w ewidentny sposób na zdrowie człowieka w ciągu całego cyklu życiowego. Dlatego też kształtowanie pożądanych postaw i zachowań wobec własnego zdrowia od najmłodszych lat powinno stać się jednym z kluczowych działań profilaktycznych związanych z obszarem zdrowia. Kwestia ta staje się szczególnie istotna, jeśli

---

³¹ Por. Badania ESPAD, J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie Dolnoślązaków. Raport z badań*, Wrocław 2008.

weźmiemy pod uwagę rosnący odsetek młodzieży mającej problemy z prawidłowym odżywianiem się³² (otyłość, zaburzenia łaknienia – anoreksja, bulimia), preferowanie biernych form spędzania czasu wolnego przez rodziny dolnośląskie³³, jak również stres wywołany tempem życia oraz coraz większym obciążeniem obowiązkami szkolnymi czy zawodowymi. Czynniki te powodują konieczność kierowania działań informacyjno – perswazyjnych o charakterze profilaktycznym do wszystkich kategorii młodzieży (dzieci, młodzieży szkolnej, młodzieży studenckiej, młodych dorosłych oraz rodziców małych dzieci. Warto pamiętać przy tym, iż to rodzice są pierwszymi osobami wzorcowymi dla swego potomstwa – podnoszenie poziomu ich wiedzy oraz kompetencji rodzicielskich procentować będzie zaszczepianiem pozytywnych postaw i prozdrowotnych wzorców zachowań ich dzieci).

3. **Dostępność służby zdrowia dla małych dzieci** (opracowywana strategia dotyczy m.in. ludzi w wieku reprodukcyjnym)

Konieczne jest prowadzenie działań informacyjnych, popularyzujących działania w obszarze wczesnej interwencji zaburzeń rozwoju dziecka, stworzenie regionalnego systemu wczesnej interwencji dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym – koordynacja działań związanych z dostępem do informacji, monitoringiem działań i ich efektów, przygotowanie bazy placówek prowadzących wczesną interwencję, biuletynu i ulotek propagujących wczesną interwencję.

Wczesna interwencja mająca na celu jak najszybsze wykrycie nieprawidłowości rozwojowych oraz niwelowanie ich negatywnych skutków poprzez oddziaływania medyczne, rehabilitacyjne oraz psychopedagogiczne powinna stać się jednym z elementów kompleksowej opieki nad dzieckiem. Jak najszybsze wykrycie nieprawidłowości rozwojowych daje szansę na optymalną pomoc dziecku oraz jego rodzinie. Stąd też kwestią istotną staje się popularyzacja informacji na ten temat, pozwalających rodzicom rozpoznać niepokojących objawów, które mogą świadczyć o nieprawidłowościach rozwoju oraz znalezienie placówki w najbliższym otoczeniu, która mogłaby przeprowadzić badania diagnostyczne u dziecka. Najlepszym źródłem informacji na ten temat wydaje się być lekarz ginekolog prowadzący ciążę oraz położna. Zasadne byłoby włączenie w proces informowania również pracowników socjalnych, mających kontakt ze środowiskami problemowymi, gdzie poziom wiedzy/świadomości rodziców może być często niewystarczający do samodzielnego podjęcia działań diagnostycznych wobec dziecka.

Należy także popularyzować wiedzę na temat szczepień ochronnych oraz dążyć do poprawy zaszczepialności, zwłaszcza w odniesieniu do szczepień zalecanych. Badania prowadzone w obszarze

---

³² A. Oblacińska, M. Jodkowska (red.), *Otyłość u polskich nastolatków. Epidemiologia, styl życia, samopoczucie. Raport z badań uczniów gimnazjów w Polsce*, Warszawa 2007.

³³ A. Lisowska, M. Kosior, A. Pierzchalska, *Współczesna rodzina dolnośląska. Raport z badań*. Wrocław 2010.

szczepień wskazują na znaczny odsetek rodziców, którzy rezygnują ze szczepień zalecanych³⁴. Osoby, które odszczepiały swoje dziecko/ dzieci wśród przyczyn podjęcia takiej decyzji najczęściej wskazywali na poradę lekarza, wskazania zdrowotne czy chęć zabezpieczenia dziecka przed chorobami i infekcjami. Natomiast motywy kierujące rodzicami, którzy tego nie czynili, to sceptycyzm wobec pożytków płynących ze szczepień zalecanych, brak wiedzy na ten temat czy bazowanie na błędnych przesłankach (np. że szczepienia zalecane to moda, mogą zaszkodzić dziecku, nie ma potrzeby, bo w rodzinie nikt nie chorował, itp.). W związku z tym kwestią istotną staje się dostarczanie rodzicom kompleksowej informacji na temat katalogu szczepień zalecanych, ich zalet oraz ewentualnych przeciwwskazań/ powikłań związanych z ich stosowaniem. Oprócz informacji bieżącej, dostarczanej przez lekarza pediatrę czy lekarza POZ, warto byłoby przeprowadzić kampanię medialną poświęconą tej problematyce oraz przygotować na stronie UMWD w zakładce „Zdrowie” folderu „Zdrowie młodzieży”, w którym mogłyby się znajdować informacje poświęcone różnym aspektom zdrowia młodzieży, w tym również informacje poświęcone kwestii szczepień obowiązkowych i zalecanych.

Jedną z istotnych przyczyn bierności rodziców w tym zakresie był wysoki koszt szczepień zalecanych. Dodatkowymi barierami w tym zakresie były również liczba dzieci (im większa ich liczba tym rzadziej rodzice korzystali ze szczepień zalecanych), typ rodziny (samotne rodzicielstwo nie sprzyjało zaszczepianiu dodatkowemu dzieci) oraz miejsce zamieszkania (rodzice z terenów wiejskich rzadziej korzystali ze szczepień zalecanych). W kontekście tym, zasadne wydaje się stworzenie specjalnych programów, których celem byłoby podniesienie poziomu wiedzy rodziców należących do tych kategorii oraz zwiększeniu poziomu zaszczepialności ich dzieci.

4. Programy zdrowotne dla ludzi starszych

Zadania szczegółowe

1. Działania wspomagające zdrowie osób starszych, gwarantujące jak najdłuższe zachowanie sprawności i samodzielności w tym okresie życia.

Dobry stan zdrowia jest jednym z istotnych czynników warunkujących satysfakcję życiową osób starszych. Sprawność funkcjonalna pozwala osobom starszym utrzymywać relacje społeczne i rodzinne, w tym wspierać bliskich w opiece nad małym dzieckiem. W kontekście tym kwestią istotną staje się propagowanie wśród osób starszych zachowań prozdrowotnych, umożliwiających im jak najdłuższą aktywność i sprawność życiową.

---

³⁴ Por. tamże.

5.5. INFRASTRUKTURA MIESZKANIOWA

Jak wynika z badań³⁵, warunki mieszkaniowe stanowią drugą pod względem ważności przyczynę migracji. Potrzeba większego, mniejszego lub o innym standardzie mieszkania bądź domu, jak również zakup mieszkania (domu) wiąże się w wielu przypadkach z przeprowadzką do innej miejscowości. Z drugiej strony, brak dostępnych mieszkań może skutecznie zablokować rozwój lokalny i regionalny opierający się na zwiększonym zapotrzebowaniu na specjalistów i znacznie ograniczyć napływ młodych ludzi do regionu, a tym samym wpłynąć na ujemne saldo migracji.

Dostęp do infrastruktury mieszkaniowej jest szczególnie ważny w kontekście ludzi młodych. Osoby do 35 roku życia najczęściej nie posiadają wystarczającego kapitału oszczędności, by dokonać zakupu własnego mieszkania (domu), nie zajmują na tyle wysokich stanowisk, by liczyć na zapewnienie mieszkania służbowego przez pracodawcę, a decyzja o wynajmie mieszkania na wolnym rynku często wiąże się z nieproporcjonalnie dużymi kosztami w stosunku do osiągniętych dochodów z pracy lub prowadzonej działalności gospodarczej oraz w stosunku do standardu wynajmowanego lokalu. Światowy kryzys finansowy wpłynął na zmianę polityki kredytowej banków w Polsce, które niezwykle ostrożnie podejmują decyzje o przyznaniu kredytów mieszkaniowych, a tendencja do uelastyczniania rynku pracy i zwiększająca się popularność alternatywnych form zatrudnienia zwłaszcza w odniesieniu do młodych pracowników, sprawia, iż kredyt na zakup mieszkania dla wielu młodych ludzi jest poza zasięgiem.

Rozwiązanie problemów mieszkaniowych mieszkańców regionu niejednokrotnie wykracza poza zadania samorządu wojewódzkiego czy jednostek samorządu terytorialnego, ale rolę gmin jest aktywna pomoc w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej. Pomoc taka jest zwykle skierowana do najbiedniejszych, niemniej jednak Strategia dotycząca regionu z problemem migracji młodych ludzi powinna formułować priorytety także z uwzględnieniem perspektywy dostępności mieszkań dla ludzi do 35 roku życia.

Działania gminy w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych uzależnione są w głównej mierze od jej możliwości finansowych, stopnia zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych lokalnej społeczności, siły nabywczej gospodarstw domowych, lokalnych tradycji i wzorców kulturowych w tym zakresie. Jeśli chodzi o ostatni aspekt, należy podkreślić, iż w Polsce kultura wynajmu mieszkań jest słabo rozwinięta, a celem większości obywateli (abstrahując od tego, czy jest on możliwy do osiągnięcia) jest zakup własnego mieszkania. Samorządy terytorialne we własnym interesie powinny dążyć do zmiany tej tendencji, która hamuje przemieszczanie się młodych ludzi i napływ osób w wieku produkcyjnym do regionu.

---

³⁵ Komunikat z badań CBOS, *Mobilność i preferencje migracyjne Polaków*, BS/26/2010

Zadania szczegółowe

1. *Dbalność o istniejący zasób mieszkaniowy i inwestycje w celu zwiększenia rezerwy komunalnych zasobów mieszkaniowych*

Samorządy terytorialne na Dolnym Śląsku powinny opracować programy gospodarowania zasobami mieszkaniowymi pozostającymi w ich dyspozycji, których celem będzie zmniejszanie niedoboru lokali socjalnych i komunalnych poprzez wynajem przez gminę lokali od innych podmiotów, zakup lokali istniejących oraz realizację komunalnej infrastruktury towarzyszącej budownictwu mieszkaniowemu. W programach należy zawrzeć plan poprawy stanu technicznego zasobów mieszkaniowych, m.in. poprzez racjonalną gospodarkę remontową.

2. *Wygenerowanie z puli mieszkań komunalnych lokali dla ludzi młodych o wysokiej użyteczności społecznej i zawodowej*

W związku z ograniczonymi zasobami mieszkań komunalnych zasady przydziału lokali bazują zwykle na dwóch zasadach: pierwszeństwo uzyskania najmu lokalu mieszkalnego w budynkach stanowiących mieszkaniowe zasoby gminy przysługuje osobom, które posiadają stałe zameldowanie w danej gminie oraz są w trudnych warunkach mieszkaniowych i osiągają bardzo niskie dochody bądź żyją w niedostatku. W celu zatrzymania odpływu młodych ludzi o wysokiej użyteczności społecznej i zawodowej, należy wygenerować pulę mieszkań komunalnych, które na określony czas (do momentu uzyskania niezależności finansowej pozwalającej na wynajem lub zakup własnego mieszkania) byłyby przydzielane wg odrębnych kryteriów. Należy wziąć pod uwagę, iż osoby te mogą posiadać dochody są na zbyt wysokim poziomie, aby uzyskać prawo do lokalu komunalnego, a zbyt niskie ażeby nabyć mieszkanie na wolnym rynku.

3. *Wsparcie dla młodych ludzi na wynajem mieszkania w systemie TBS*

Samorządy terytorialne na Dolnym Śląsku powinny stworzyć program finansowego wsparcia dla użytecznych z punktu widzenia rozwoju regionu młodych ludzi w celu pomocy w wynajęciu mieszkania o umiarkowanym czynszu w systemie Towarzystw Budownictwa Społecznego. TBS zostały pomyślane jako mieszkaniowa alternatywna dla osób o średnich dochodach, jednak w związku z małym zaangażowaniem gmin w partycypację finansową wkład własny, czyli tzw. wpłata partycypacyjna nowego mieszkania w TBS, niejednokrotnie przekracza możliwości finansowe osób do 35 roku życia. Dzięki pomocy samorządów terytorialnych polegającej na poniesieniu części kosztów wkładu własnego, wybrane grupy młodych ludzi zdecydowały się na związanie swoich losów zawodowych z regionem.

Decyzje o przyznawaniu preferencji dla młodych ludzi powinny być konsultowane z uczelniami wyższymi oraz kluczowymi dla rozwoju regionu pracodawcami.

5.6. CZAS WOLNY I REKREACJA

Czas wolny jest dobrem społecznym, wypracowanym przez jednostkę i społeczeństwo dla regeneracji sił fizycznych i psychicznych po pracy zawodowej, nauce dla rozwijania indywidualnych zamiłowań i zainteresowań, zapewnienie kulturalnego wypoczynku i kształtowanie bogatszej osobowości jednostki. Ilość i sposób spędzania czasu wolnego, czyli czasu, którym dysponuje człowiek po wykonaniu obowiązków to element wpływający na dobrostan fizyczny i psychiczny. Treść wypełniająca czas wolny, jej bogactwo i różnorodność zależy od bardzo wielu czynników. Dostępność instytucji i placówek wychowania pozaszkolnego, instytucji udostępniających kulturę i sztukę, możliwości szkoły i rodziny w zakresie organizacji czasu wolnego, a także rozbudzone zainteresowania kulturalne i społeczne warunkują rodzaj i zakres aktywności w czasie wolnym.

Infrastruktura służąca spędzaniu czasu wolnego jest najbardziej rozbudowana i skoncentrowana - co w dużej mierze oczywiście - w stolicy regionu i innych dużych miastach stanowiące centra rozwojowe Dolnego Śląska. Często podkreślanym przez młodzież z mniejszych miejscowości problemem jest brak możliwości twórczego, ciekawego spędzania czasu wolnego, odpowiadającego potrzebom młodych ludzi. Brak odpowiedniej oferty skutkuje pogłębianiem nierówności w zakresie kompetencji kulturowych młodzieży pochodzących z różnych środowisk społecznych, z różnych miejscowości (centrum i peryferie), o różnym stopniu sprawności. To z kolei sprawia, że spada popyt na ofertę instytucji kultury, zajęcia rekreacyjne, artystyczne, sportowe, a w dłuższej perspektywie zmniejsza gotowość podmiotów publicznych, społecznych, prywatnych do organizowania tego typu oferty.

Wyzwaniem, z którym należy się zmierzyć jest także postępująca komercjalizacja wypoczynku, turystyki, kultury, rozrywki, zajęć pozaszkolnych. Dla wielu rodzin czynnikiem ekonomicznym stanowi barierę w sfinansowaniu aktywności w czasie wolnym, a wydatek ten jest eliminowany z budżetu domowego jako jeden z pierwszych.

Zadania szczegółowe

1. Wspomaganie oferty nieodpłatnych i niskopłatnych zajęć dodatkowych dla dzieci i młodzieży

Organizacją wolnego czasu dla dzieci i młodzieży zajmują się różnego rodzaju instytucje, stowarzyszenia, organizacje młodzieżowe, sportowe i społeczne takie jak szkoły, świetlice, biblioteki, kluby osiedlowe, młodzieżowe domy kultury, organizacje pożytku publicznego, organizacje religijne. Oferują one zajęcia artystyczne, sportowe, odczyty, wycieczki, koła zainteresowań.

W organizacji czasu wolnego uczniów istotna rola przypada szkole. Czas wolny organizuje ona poprzez działalność pozalekcyjną, prowadzoną przez wyspecjalizowane jednostki pracy szkoły, dysponujące odpowiednim personelem i środkami materialnymi. Są to: świetlica szkolna, koła zainteresowań, koła przedmiotowe, organizacje młodzieżowe. Prowadzić one mogą działalność standardową, przejawiającą się w oddziaływaniach opiekuńczych i wychowawczych, działalność w zakresie wyspecjalizowanych zajęć, w kołach zainteresowań, przedmiotowych, organizacjach uczniowskich, działalność masową dotyczącą różnych imprez, akcji. Udział wielu szkół w realizacji funkcji wychowawczej czasu wolnego jest niezadowalająca, zauważa się niedomogi i braki w funkcjonowaniu poszczególnych ogniw pracy pozalekcyjnej szkoły. W związku z wysokością subwencji oświatowej, która niejednokrotnie nie wystarcza na opłacenie zajęć dodatkowych w szkołach, w wielu placówkach nieodpłatne zajęcia pozalekcyjne nie odbywają się wcale lub oferta jest mocno ograniczona. Nawet szkoły wyposażone w odpowiednią infrastrukturę (boisko, sala gimnastyczna, basen), ratują swoje finanse poprzez komercyjne wynajmowanie tych obiektów i pomieszczeń, co z kolei utrudnia poszerzanie zajęć zorganizowanych i uniemożliwia korzystanie z istniejącej infrastruktury przez uczniów.

Samorząd terytorialny powinien skuteczniej wspomagać tworzenie oferty nieodpłatnych zajęć pozalekcyjnych w szkołach, świetlicach środowiskowych czy klubach osiedlowych oraz dofinansowywać ofertę niepubliczną, by zminimalizować bariery finansowe korzystania z atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego i rozwijania zainteresowań.

2. *Promocja i wsparcie różnorodnych sposobów spędzania wolnego czasu*

Organizacja, treść, forma wykorzystania czasu wolnego zależy od środowiska społecznego w którym się wychowujemy. W przypadku dzieci i młodzieży kluczową rolę w przekazywaniu wzorców spędzania wolnego czasu spełnia rodzina oraz grupa rówieśnicza. Działalność organizacji społecznych i kulturalnych, instytucji organizujących czas wolny, tradycje kulturowe, stopień koncentracji ludności to czynniki decydujące o spożytkowaniu czasu wolnego i o jego walorach wychowawczych i poznawczych. Żeby mówić o pozytywnym i wartościowym spędzaniu czasu wolnego przez dzieci i młodzież trzeba powiedzieć o odpowiednim przygotowaniu bazy rekreacyjnej i pozytywnym nastawieniu ludzi dorosłych do problemu spędzania czasu wolnego przez dzieci i młodzież.

Samorząd terytorialny przy współpracy z organizacjami społecznymi, mediami, szkołami, rodzicami powinien promować wartościowe sposoby spędzania wolnego czasu, angażować się w ich organizację, wspierać cykliczne zajęcia sportowo-rekreacyjne, aktywne formy turystyki pieszej i rowerowej, wspomagać finansowo obozy, kolonie i zimowiska dla młodzieży uzdolnionej oraz dzieci z rodzin o niskim statusie materialnym.

3. Inwestycje w infrastrukturę spędzania czasu wolnego

Samorządy gminne, powiatowe i wojewódzki powinny współtworzyć infrastrukturę, umożliwiającą szeroki udział mieszkańców w wydarzeniach kulturalnych i imprezach rozrywkowych. Potrzebne są zarówno obiekty dla imprez masowych (sale koncertowe, amfiteatry, centra rozrywki), jak i kameralnych (kluby artystyczne, galerie). Rolą samorządu jest pozyskiwanie publicznych środków na ten cel oraz tworzenie zachęt dla prywatnych inwestorów.

Dla wielu osób do 35 roku życia bardzo ważny jest sport, potrzebna zatem jest infrastruktura do ćwiczeń fizycznych i rozrywek. W szczególności należy zadbać o warunki dla sportów, które nie mają wpływowego zaplecza lobbystycznego i napotykają trudności w pozyskiwaniu środków publicznych.

Samorządy terytorialne i ich związki powinny współpracować przy tworzeniu ścieżek rowerowych łączących atrakcje turystyczne regionu (np. szlak muzeów komunikacji Galowice, Topacz, Jaworzyna, szlak zamków śląskich itp.)

4. Wsparcie oferty kulturalnej w miejscowościach oddalonych od centrów kulturalnych

Kultura masowa utrzymuje się sama, kulturę wyższą trzeba wspierać. Kwestia sensownego wspierania kultury jest dziś wyzwaniem intelektualnym dla samorządu, zarówno ze względu na ograniczone środki finansowe, jak i złożonych relacji między instytucjami a artystami, których twórczość często przybiera postać buntu przeciwko instytucjom.

Na pełen wachlarz instytucji kultury (kina komercyjne i artystyczne, teatry, filharmonia, opera, galerie sztuki) może sobie pozwolić jedynie stolica regionu. Dla pozostałych miejscowości jest to poza zasięgiem, co w żadnym razie nie powinno oznaczać wycofania się samorządów ze wspierania instytucji kulturalnych i inicjatyw lokalnych (grup teatralnych, plastycznych, fotograficznych).

5.7. UCZESTNICTWO MŁODZIEŻY W ŻYCIU PUBLICZNYM I BUDOWANIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

Jednym z pięciu celów Strategii Rozwoju Dolnego Śląska do 2020 r. jest rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Priorytetem szczegółowym strategii dotyczącej zapobiegania migracji młodzieży w regionach z problemami migracyjnymi jest wsparcie dla uczestnictwa młodych ludzi w życiu publicznym, edukacji obywatelskiej, działań na rzecz wspólnoty, co wzmocni ich identyfikację ze społecznością lokalną i regionalną, a w konsekwencji może generować ich większą aktywność.

Zadania szczegółowe

1. Kształtowanie postaw obywatelskich wśród młodzieży

Samorząd terytorialny powinien tworzyć warunki uczestnictwa młodych ludzi w życiu lokalnych wspólnot. promować ich zaangażowania w działalność organizacji pozarządowych, wspierać młodzieżowy wolontariat. Udział w spotkaniach, zebraniach, wspólne działanie w sektorze pozarządowym pozwalają młodzieży na zdobywanie umiejętności społeczno-politycznych (prezentowanie własnego stanowiska, publiczne wypowiedzanie się, negocjowanie, wypracowywanie rozwiązań, budowanie koalicji, dochodzenie do kompromisów).³⁶

2. Stałe konsultacje z młodzieżą na temat ważnych społecznie problemów

Uczestnictwo młodych ludzi w procesie podejmowania decyzji na różnych szczeblach zarządzania społecznością ze szczególnym uwzględnieniem społeczności lokalnych, zwiększy poczucie sprawstwa, wpływu na otoczenie oraz poziom identyfikacji z wypracowanymi wspólnie rozwiązaniami. Konsultacje z młodzieżą zrzeszoną i nie zrzeszoną w organizacjach powinny stać się stałą praktyką działań jednostek samorządu terytorialnego. Polecane metody konsultacji to np. metoda deliberatywnego ustalenia preferencji opinii publicznej (*deliberative poll*), czy metoda paneli obywatelskich (*citizens juries*).³⁷

6. OKREŚLENIE SPOSOBÓW MONITOROWANIA I EWALUACJI STRATEGII

W odniesieniu do Strategii monitoring definiowany jest jako kompleksowy proces zbierania informacji ilościowych i jakościowych pozwalający określić i zmierzyć stopień realizacji celów strategicznych. Natomiast przez ewaluację rozumieć będziemy pogłębioną analizę zebranych w trakcie monitoringu informacji i danych, która umożliwi nie tylko ocenę poziomu zaawansowania wprowadzanych w ramach Strategii rozwiązań, lecz dostarcza także wiedzy na temat efektywności i skuteczności narzędzi i form wdrażania założeń strategicznych, służy modyfikacji istniejących założeń oraz pozwala na sformułowanie wniosków co do przyszłych kierunków działania. Bardzo często monitoring i ewaluacja prowadzone są łącznie jako elementy komplementarne wobec siebie. I tak też – jako procesy ze sobą nierozzerwalnie związane, wzajemnie występujące i uzupełniające się – będą ujmowane w niniejszym dokumencie.

Za podstawowe źródła informacji służące monitoringowi i ewaluacji Strategii powinny zostać uznane następujące elementy:

---

³⁶ Por. Ł. Damurski, D. Moroń, A. Wiktorska-Święcka, *Analiza rozwoju społecznego w świetle programowania rozwoju gospodarczego na podstawie prognoz zmian demograficznych i społecznych na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska*, Wrocław 2010, s. 98.

³⁷ J. Sroka, *Zadania do projektu nowelizacji Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku*, Wrocław 2008, <http://www.umwd.dolnyślask.pl/wwzop/spoleczenstwo-obywatelskie/strategia/>, (data dostępu: 23.06.2012)

- wskaźniki (rezultatu i oddziaływania) określone dla poszczególnych celów strategicznych, pozwalające „zmierzyć” poziom zaawansowania realizacji celów strategicznych oraz kierunek zmian wynikających bezpośrednio lub pośrednio z działań podejmowanych w ramach Strategii
- dane statystyczne (dostępne w ramach Banku Danych Lokalnych, innych baz GUS oraz statystycznych baz branżowych w obszarze edukacji, rynku pracy, ochrony zdrowia, pomocy społecznej)
- informacje sprawozdawcze/dokumentacja sprawozdawcza, będąca opisowym podsumowaniem konkretnych działań i projektów służących realizacji celów strategicznych, sporządzana na specjalnym formularzu, przygotowanym na potrzeby monitoringu i ewaluacji
- empiryczne badania ewaluacyjne.

Rodzaje badań empirycznych:

Badania jakościowe – wywiady swobodne, wywiady pogłębione, badania fokusowe, itp. mające na celu dogłębne rozpoznanie danego problemu badawczego, prowadzone na niewielkich próbach badawczych (do 50 jednostek)

Badania ilościowe – wywiad standaryzowany bezpośredni, wywiad standaryzowany telefoniczny, ankieta – bezpośrednia indywidualna, bezpośrednia audytoryjna, internetowa; itp.

Badania ilościowe mają na celu diagnozę istotnych cech, problemów i potrzeb określonych kategorii społecznych w ujęciu liczbowym, statystycznym, dają obraz nasilenia danego zjawiska, pozwalają na wytyczenie kierunków przyszłych działań w oparciu o dane ilościowe oraz prognozowanie trendów społecznych.

Badania empiryczne powinny obejmować szczególnie następujące kategorie społeczne:

- dzieci w wieku 0-6 lat
- dzieci i młodzież szkolną
- studentów i absolwentów
- osoby w wieku aktywności zawodowej i prokreacyjnej
- młodych bezrobotnych
- instytucje działające na rzecz młodzieży.

Wybór problematyki badań empirycznych oraz kategorii nimi objętych powinien być poprzedzony analizą potencjału diagnostycznego oraz występujących deficytów wiedzy w odniesieniu do młodzieży dolnośląskiej. Ze względu na złożoność i pracochłonność prowadzenia badań empirycznych, ich realizacja – w części lub całości – powinna być zlecona zewnętrznym podmiotom badawczym w ramach obowiązujących procedur zlecania zadań publicznych. Koszty prowadzenia badań empirycznych powinny być ujęte w budżecie jednostki/ wydziału Samorządu Województwa

Dolnośląskiego odpowiedzialnego za realizację danego projektu badawczego – istnieje więc konieczność wprowadzenia projektu badawczego do planu budżetu Samorządu Województwa Dolnośląskiego na dany rok budżetowy, w roku poprzedzającym jego realizację.

W celu zagwarantowania skutecznego przebiegu procesów monitoringu i ewaluacji nadzór nad nimi należy powierzyć Zespołowi ds. Monitoringu i Ewaluacji, złożonemu z:

- przedstawicieli Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego oraz jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Dolnośląskiego odpowiedzialnych za realizację zadań na rzecz młodzieży (Pełnomocnik Marszałka Województwa ds. Młodzieży, Wydział Edukacji i Nauki, Wydział Kultury, Wydział Sportu i Rekreacji, Wydział Turystyki, Wydział ds. Osób Niepełnosprawnych, Wydział ds. Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi, Wydział Zdrowia, Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy, Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej)
- przedstawiciela Dolnośląskiego Urzędu Wojewódzkiego
- przedstawiciela Kuratorium Oświaty we Wrocławiu
- przedstawiciela uczelni wyższych
- przedstawiciela samorządu gospodarczego
- 2 przedstawicieli organizacji pozarządowych.

Zespół powoływany jest przez Marszałka Województwa Dolnośląskiego. Kadencja Zespołu trwa 4 lata. Członkowie Zespołu ds. Monitoringu i Ewaluacji mogą zostać ponownie powołani w skład Zespołu w kolejnej kadencji. Na pierwszym posiedzeniu Zespół wyłania ze swego składu Przewodniczącego, odpowiedzialnego za koordynację działań związanych z monitoringiem i ewaluacją Strategii.

W razie potrzeby Zespół ds. Monitoringu i Ewaluacji może powoływać zespoły robocze składające się z pracowników Samorządu Województwa Dolnośląskiego oraz ekspertów zewnętrznych.

Zadania Zespołu ds. Monitoringu i Ewaluacji:

- Opracowanie narzędzia sprawozdawczego dla jednostek Samorządu Województwa Dolnośląskiego uczestniczących w procesie wdrażania Strategii
- Określenie harmonogramu składania sprawozdań – zaleceniem jest, by sprawozdania przygotowywane były po zakończeniu danego roku kalendarzowego – najpóźniej do dnia 15 marca roku następującego po roku sprawozdawczym (sprawozdanie z realizacji zapisów Strategii może stanowić również integralną część sprawozdania rocznego z działalności jednostek i wydziałów Samorządu Województwa Dolnośląskiego)
- Określenie harmonogramu spotkań Zespołu – zaleceniem jest, by spotkania odbywały się co najmniej raz na trzy miesiące. Konieczne jest zorganizowanie spotkania w okresie tworzenia

projektu planu budżetu Samorządu Województwa Dolnośląskiego na rok kolejny w celu określenia zadań priorytetowych oraz ich finansowania.

- Określenie priorytetów badawczych w danym roku budżetowym oraz wskazanie podmiotów Samorządu Województwa Dolnośląskiego odpowiedzialnych za ich realizację
- Opracowanie raportu podsumowującego proces monitoringu i ewaluacji Strategii – zaleceniem jest, by raport taki powstawał w cyklu rocznym, będąc podsumowaniem działań Samorządu Województwa Dolnośląskiego w danym roku budżetowym/ sprawozdawczym – najpóźniej do dnia 30 czerwca roku następującego po roku sprawozdawczym
- Przygotowanie rekomendacji dla Zespołu ds. Aktualizacji Strategii wynikających z analizy informacji i danych zebranych w ramach procesu monitoringu i ewaluacji Strategii.

Raport, zawierający informacje na temat poziomu realizacji celów strategii powinien stanowić podsumowanie procesu monitoringu i ewaluacji strategii. Zaleceniem jest by składał się z następujących elementów:

- Opis koncepcji i metodologii zbierania informacji
- Opis aktualnej sytuacji społeczno – demograficznej regionu w odniesieniu do wybranych kategorii społecznych na podstawie danych statystycznych
- Analiza dokumentów zastanych (dokumentacji sprawozdawczej) opisujących działania podjęte w ramach realizacji Strategii oraz pozwalających na ocenę poziomu wdrożenia celów Strategii
- Analiza wyników badań empirycznych
- Analiza zmian obserwowanych w odniesieniu do poprzedniego raportu (raportu wyjścia) w kontekście wskazania istotnych czynników przemian oraz obszarów newralgicznych – wymagających zwiększonej uwagi i interwencji
- Wnioski i rekomendacje odnoszące się do działań podejmowanych i planowanych w ramach Strategii, z uwzględnieniem ewentualnych niezbędnych modyfikacji

7. ZASADY I TRYB DOKONYWANIA AKTUALIZACJI STRATEGII

Strategia stanowi dokument wyznaczający główne cele, kierunki działań i wynikające z nich zadania ujmowane w perspektywie długofalowej, których efektem powinno być wystąpienie pożądanых zmian w danym obszarze strategicznym. By dokument ten rzeczywiście spełniał swe funkcje, konieczne jest nie tylko monitorowanie i ewaluacja działań wynikających z jego zapisów, lecz również weryfikacja pierwotnych założeń zgodnie z wnioskami i rekomendacjami, będącymi pokłosiem procesu monitorowania i ewaluacji. Wydaje się przy tym, iż podstawowym założeniem

przygotowania, a w dalszej kolejności aktualizacji dokumentu o charakterze strategicznym, powinna być jego adekwatność z rzeczywistymi potrzebami osób, grup i zbiorowości, których dotyczy. Dla podmiotów administracji publicznej odpowiedzialnych za kształtowanie polityk na różnym poziomie, kwestią istotną w procesie tworzenia i aktualizacji dokumentów strategicznych powinno stać się odwołanie do trzech zasad dobrego rządzenia³⁸ (*good governance*), jakimi są otwartość, partnerstwo i spójność.

Otwartość definiowana jest jako jawność i dostępność informacji o charakterze publicznym, jawność i przejrzystość procesu sprawowania władzy, podejmowania decyzji i ich egzekucji, ale również jako otwartość na innowację – poszukiwanie i wdrażanie nowych form komunikacji i udostępniania informacji (np. poprzez systemy teleinformatyczne), jak również nowatorskich, pionierskich rozwiązań w ważnych obszarach życia społecznego. Termin ten może być również ujmowany w kontekście otwartości na partnerów społecznych/ społeczność lokalną, jej potrzeby i postulaty oraz dyspozycji do włączania jej w procesy decyzyjne i zarządcze.

Z pojęciem otwartości ściśle wiąże się kolejna zasada dobrego rządzenia, jaką jest partnerstwo. Odwołując się do tej zasady podkreślić należy zapewnienie uczestnictwa społeczności lokalnej w procesie podejmowania decyzji co do istoty i sposobów realizacji zadań publicznych, prawo/ obowiązek do współdziałania i współpracy mieszkańców, środowisk i partnerów społecznych (w tym organizacji pozarządowych) z władzami w realizacji zadań publicznych, realny wpływ społeczności lokalnej na istotne kwestie dotyczące jej rozwoju oraz oparcie wzajemnych relacji z partnerami społecznymi na sformalizowanych zasadach, określających formalno – prawne warunki współpracy w realizacji zadań o charakterze publicznym.

Spójność w odniesieniu do procesu dobrego rządzenia rozumiana być może w dwóch podstawowych wymiarach: spójności wertykalnej oraz horyzontalnej. Ta pierwsza oznacza zgodność polityk publicznych realizowanych na różnych poziomach, ta druga odwołuje się do zgodności celów, procesów i rezultatów na danym poziomie rządzenia, zapewniającym zrównoważony, oparty na zasobach oraz adekwatny do zdiagnozowanych potrzeb, rozwój społeczności lokalnej.

Odwołując się do zakresu definicyjnego wskazanych powyżej trzech zasad dobrego rządzenia w kontekście procesu aktualizacji Strategii należałoby uwzględnić następujące kwestie:

- w odniesieniu do zasady otwartości – zadbać o stworzenie jak najszerszego dostępu do informacji związanej z istnieniem, trybem naboru i składem osobowym Zespołu ds. Aktualizacji Strategii oraz określić i zapewnić dostęp do informacji na temat zasad i trybów aktualizacji Strategii oraz podmiotów uczestniczących w tym procesie;

---

³⁸ Określonych choćby przez Bank Światowy (Worldwide Governance Indicators) czy Radę Europy (The Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level).

- w odniesieniu do zasady partnerstwa – zagwarantować partnerom społecznym partycypację w procesie aktualizacji Strategii poprzez udział w pracach Zespołu oraz wpływ na ostateczny kształt zapisów aktualizacyjnych poprzez stworzenie i stosowanie procedury konsultacji społecznych;
- w odniesieniu do zasady spójności – zapewnić właściwą koordynację działań związanych z procesem aktualizacji – zbierania informacji i informacji zwrotnych z jednostek Samorządu Województwa Dolnośląskiego uczestniczących w pracach nad aktualizacją Strategii, instytucji administracji publicznej realizujących zadania na rzecz młodzieży oraz partnerów społecznych, jak również zadbać o adekwatność zmian aktualizacyjnych z rekomendacjami Zespołu ds. Monitoringu i Aktualizacji.

W celu zagwarantowania skutecznego przebiegu prac nad aktualizacją Strategii nadzór nad nimi należy powierzyć Zespołowi ds. Aktualizacji Strategii, złożonemu z:

- 3 przedstawicieli Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego – rekomendowanych przez Pełnomocnika Marszałka Województwa ds. Młodzieży i zaakceptowanych przez Marszałka Województwa Dolnośląskiego
- przedstawiciela Dolnośląskiego Urzędu Wojewódzkiego
- przedstawiciela Kuratorium Oświaty we Wrocławiu
- przedstawiciela uczelni wyższych
- przedstawiciela samorządu gospodarczego
- 2 przedstawicieli samorządów lokalnych
- 2 przedstawicieli organizacji pozarządowych.

Zespół powoływany jest przez Marszałka Województwa Dolnośląskiego. Kadencja Zespołu trwa 4 lata. Członkowie Zespołu ds. Aktualizacji Strategii mogą zostać ponownie powołani w skład Zespołu w kolejnej kadencji. Na pierwszym posiedzeniu Zespół wyłania ze swego składu Przewodniczącego, odpowiedzialnego za koordynację działań związanych z aktualizacją Strategii.

Członkowie Zespołu ds. Aktualizacji Strategii nie mogą być jednocześnie członkami Zespołu ds. Monitoringu i Ewaluacji.

W razie potrzeby Zespół ds. Aktualizacji Strategii może organizować wspólne spotkania z Zespołem ds. Monitoringu i Ewaluacji oraz powoływać zespoły robocze składające się z pracowników Samorządu Województwa Dolnośląskiego oraz ekspertów zewnętrznych.

Zadania Zespołu ds. Aktualizacji Strategii:

- Po otrzymaniu raportu podsumowującego proces monitoringu i ewaluacji Strategii oraz rekomendacji wynikających z analizy informacji i danych zebranych w ramach procesu

monitoringu i ewaluacji Strategii – w ciągu 2 miesięcy przygotowuje analizę owego raportu i rekomendacji w kontekście konieczności dokonania zmian w zapisach obowiązującej strategii. Efektem prac Zespołu na tym etapie jest przygotowanie protokołu zawierającego informację, czy wymagana jest aktualizacja Strategii, czy też nie jest ona konieczna.

- W przypadku zdiagnozowania potrzeby dokonania zmian aktualizacyjnych Zespół ds. Aktualizacji Strategii na wspólnym posiedzeniu z Zespołem ds. Monitoringu i Ewaluacji dyskutuje wyniki swej analizy, wskazując główne kierunki aktualizacji zapisów Strategii.
- Po uwzględnieniu ewentualnych uwag i sugestii członków Zespołu ds. Monitoringu i Ewaluacji Zespół ds. Aktualizacji ogłasza wyniki swej analizy oraz rekomendacje co do zakresu i charakteru zmian oraz otwiera nabór propozycji aktualizacyjnych. Propozycje mogą dotyczyć nie tylko kwestii wskazywanych przez Zespół jako wymagające zmiany, lecz dotyczyć wszystkich zapisów Strategii obowiązującej. W celu zapewnienia niezbędnego poziomu otwartości, partnerstwa i spójności, informacja ta jest udostępniana na stronie internetowej Województwa Dolnośląskiego oraz przekazywana do wszystkich jednostek Samorządu Województwa Dolnośląskiego realizujących zadania na rzecz młodzieży, samorządów lokalnych oraz innych instytucji publicznych i partnerów społecznych, wskazanych przez członków Zespołu ds. Aktualizacji Strategii
- Po zakończeniu procedury naboru propozycji aktualizacyjnych Zespół przygotowuje wstępną propozycję aktualizacji Strategii
- W celu upowszechnienia informacji oraz stworzenia możliwości aktorom społecznym uczestnictwa w procesie tworzenia aktualizacji strategii Zespół organizuje co najmniej jedno otwarte spotkanie konsultacyjne (upowszechnienie informacji na ten temat zawarte jest w informacji przekazywanej na etapie naboru propozycji aktualizacyjnych). Ze spotkania konsultacyjnego sporządza się raport, zawierający informację na temat zgłoszonych uwag i wniosków.
- Po konsultacjach społecznych Zespół dokonuje analizy wniosków oraz przygotowuje ostateczną wersję aktualizacji Strategii – udostępnienie projektu Strategii w wersji elektronicznej na stronie internetowej Województwa Dolnośląskiego z możliwością zgłaszania wniosków do niej, przekazanie informacji na ten temat wszystkim uczestnikom wcześniejszych etapów prac nad aktualizacją Strategii.
- Przygotowanie ostatecznej wersji projektu zaktualizowanej Strategii oraz przekazanie go organom wykonawczym i uchwałodawczym Samorządu Województwa Dolnośląskiego, zgodnie z obowiązującymi procedurami.

Szczegółowy harmonogram prac nad aktualizacją Strategii, związany z naborem propozycji, przygotowaniem projektu zaktualizowanej Strategii, procesu konsultacji i wersji ostatecznej projektu aktualizacji Strategii określany jest przez Zespół ds. Aktualizacji Strategii oraz publikowany na stronie internetowej Województwa Dolnośląskiego.

Zalecane jest by aktualizacja Strategii dokonywana była nie rzadziej niż raz na 4 lata.

W celu zagwarantowania sprawnego funkcjonowania Zespołu ds. Monitoringu i Ewaluacji oraz Zespołu ds. Aktualizacji Strategii zalecane jest by, Marszałek Województwa Dolnośląskiego (ew. Zarząd Województwa Dolnośląskiego) wyznaczył w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Dolnośląskiego wydział odpowiedzialny za obsługę organizacyjno – techniczną obu Zespołów.

8. UJĘCIE TABELARYCZNE PRIORYTETÓW SZCZEGÓŁOWYCH STRATEGII

priorytet	zadanie szczegółowe	potencjalne źródła finansowania	potencjalni partnerzy	wskaźniki	odpowiedzialność za realizację działania
polityka rynku pracy	sformułowanie polityki zatrudnienia na najbliższe lata wraz z opracowaniem programów aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu młodzieży	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego	- Powiatowe Urzędy Pracy - Dolnośląska Izba Rzemieślnicza - Związek Pracodawców Dolnego Śląska - Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej - Fundacja Uniwersytet Dzieci - specjalne strefy ekonomiczne	- poziom bezrobocia wśród ludzi w wieku 19-35 lat - liczba projektów mających na celu aktywizację zawodową młodych ludzi - liczba osób do 35 roku życia będących beneficjentami programów aktywizacji zawodowej	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - Powiatowe Urzędy Pracy - Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy
	wypracowanie regionalnego modelu polityki <i>flexicurity</i>	- Europejski Fundusz Społeczny PO KL	- Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy - Powiatowe Urzędy Pracy - Dolnośląska Izba Rzemieślnicza - Związek Pracodawców Dolnego Śląska - Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej - Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej	- liczba umów na czas określony pracowników do 35. roku życia - liczba umów na czas nieokreślony pracowników do 35. roku życia	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej

	stworzenie wojewódzkiego programu rozbudowy infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej	- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji - Europejski Fundusz na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich	- Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich - Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji - Europejski Fundusz na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich	- liczba gospodarstw domowych z dostępem do szerokopasmowego Internetu	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego
	utworzenie centrów przedsiębiorczości, innowacyjności i doradztwa ukierunkowanego na potrzeby regionów peryferyjnych	- Europejski Fundusz na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich - Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	- Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich - Związek Pracodawców Dolnego Śląska - Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej	- liczba centrów przedsiębiorczości w regionach pozametropolitalnych	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - Dolnośląska Agencja Współpracy Gospodarczej
	upowszechnianie rankingu zawodów deficytowych i nadwyżkowych przygotowywanego przez Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy	- Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy	- Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy - media lokalne i regionalne - gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne	- liczba publikacji i programów w mediach lokalnych i regionalnych na temat zawodów deficytowych i nadwyżkowych - liczba spotkań informacyjnych z pracownikami DWUP w szkołach Dolnego Śląska na temat wyboru dalszej edukacji	- Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy
polityka edukacyjna	opracowanie systemu monitorowania potrzeb edukacyjnych w	- Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - Europejski Fundusz	- Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - Wydziału Edukacji i	- liczba absolwentów szkół ponadgimnazjalnych podejmujących pracę	- Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - Wydziału Edukacji i

	kontekście rynku pracy	Rozwoju Regionalnego	Nauki Urzędu Marszałkowskiego - Związek Pracodawców Dolnego Śląska - publiczne i niepubliczne uczelnie wyższe - biura karier uczelni wyższych	- liczba absolwentów wyższych uczelni podejmujących pracę	Nauki Urzędu Marszałkowskiego
	niwelowanie nierówności edukacyjnych na wszystkich poziomach kształcenia	- Europejski Fundusz Społeczny PO KL - Europejski Fundusz na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich - Kuratorium Oświaty we Wrocławiu	- szkoły na każdym etapie kształcenia - organizacje pozarządowe	- liczba dzieci w wieku 2-5 lat objętych stacjonarną opieką przedszkolną - liczba stypendiów dla dzieci ze środowisk defaworyzowanych - liczba osób do 35. roku życia korzystających z kształcenia ustawicznego z uwzględnieniem ich statusu społecznego	- Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego
	wspieranie młodzieży uzdolnionej	- Europejski Fundusz Społeczny PO KL	- Fundacja Edukacji Międzynarodowej - Fundacja Uniwersytet Dzieci - Ministerstwo Edukacji Narodowej	- liczba przyznawanych stypendiów dla dzieci i młodzieży uzdolnionej - liczba beneficjentów projektów wspierających dzieci i młodzież uzdolnioną	- Fundacja Edukacji Międzynarodowej - Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego
	stworzenie warunków do kształcenia na odległość	- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji - Europejski Fundusz na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich	- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji - szkoły i nauczyciele na wszystkich etapach kształcenia - Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli	- liczba gospodarstw domowych z dostępem do Internetu	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli

			- uczelnie publiczne i niepubliczne kształcące przyszłych nauczycieli		
infrastruktura społeczna i transportowa	wzrost dostępności przestrzennej żłobków i przedszkoli	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - Europejski Fundusz Spójności	- organizacje pozarządowe - samorządy gminne i powiatowe	- liczba żłobków - liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym - liczba przedszkoli - liczba punktów przedszkolnych	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - Ministerstwo Edukacji Narodowej - organizacje pozarządowe
	poprawa przystępności finansowej w korzystaniu ze żłobków, przedszkoli i punktów przedszkolnych	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - Europejski Fundusz Spójności	- organizacje pozarządowe - Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)	- wysokość wydatków ponoszonych na opiekę w żłobku - wysokość wydatków ponoszonych na opiekę przedszkolną - wysokość wydatków ponoszonych na opiekę w punktach przedszkolnych	- gminne jednostki samorządu terytorialnego
	zwiększenie liczby połączeń lotniczych międzynarodowych i krajowych	- Europejski Fundusz Spójności - Program Operacyjny „Infrastruktura i Środowisko” - gminne jednostki samorządu terytorialnego	- Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - gminne jednostki samorządu terytorialnego	- wskaźnik mobilności lotniskowej - liczba operacji pasażerskich	- Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - gminne jednostki samorządu
	poprawa stanu technicznego dróg i obiektów mostowych oraz znaczny udział odcinków i obiektów nienormatywnych	- Europejski Fundusz Spójności - Program Operacyjny „Infrastruktura i Środowisko” - gminne jednostki samorządu terytorialnego	- Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego - GDDKiA	- liczba kilometrów nienormatywnych dróg, - liczba kilometrów obwodnic wokół większych miast regionu - liczba wybudowanych obiektów mostowych	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - samorząd województwa - Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - GDDKiA

				- liczba wyremontowanych obiektów mostowych	
	poprawa i usprawnienie istniejących połączeń kolejowych pasażerskich regionalnych, krajowych, międzynarodowych oraz ich standardu	- Program Operacyjny „Infrastruktura i Środowisko” - gminne jednostki samorządu terytorialnego - Europejski Fundusz Spójności - Regionalny Program Operacyjny	- Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - partnerstwo publiczno-prywatne - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego	- liczba kolejowych połączeń pasażerskich - liczba pasażerów korzystających z danego rodzaju połączenia kolejowego	- samorząd województwa - Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej - Polskie Koleje Państwowe S.A. - Polskie Linie Kolejowe - Urząd Transportu Kolejowego
	opieka alternatywna	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - Europejski Fundusz Spójności - PFRON - Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej - Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej	- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej - Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej - organizacje pozarządowe - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego	- liczba programów wspierających rozwój współpracy i solidarności międzypokoleniowej - liczba konferencji, warsztatów, szkoleń poświęconych problematyce solidarności międzypokoleniowej	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - organizacje pozarządowe - samorząd województwa
zdrowie i profilaktyka	doskonalenie systemu opieki zdrowotnej nad uczniem, studentem, młodymi matkami	- samorząd województwa dolnośląskiego - Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ) - PFRON - Ministerstwo Zdrowia	- NFZ - PFRON - Rzecznik Praw Dziecka - Dolnośląska Izba Lekarska - Dolnośląska Okręgowa Izba Pielęgniarek i Położnych - Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - gminne i powiatowe	- liczba programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku poprzedniego) - liczba kierowanych do rodziców dzieci małych - liczba programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego - NFZ - Ministerstwo Edukacji Narodowej - Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego

			<p>jednostki samorządu terytorialnego</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizacje pozarządowe 	<p>poprzedniego) kierowanych do młodzieży i osób młodych</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba lekarzy pediatrów pracująca w danej jednostce terytorialnej (województwo) - liczba dentystów pracująca w danej jednostce terytorialnej (województwo) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerstwo Zdrowia
<p>promocja wśród młodzieży zdrowego stylu życia, wolnego od uzależnień</p>	<ul style="list-style-type: none"> - samorząd województwa dolnośląskiego - NFZ - PFRON - Ministerstwo Zdrowia - Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej - Wojewódzka Stacja Sanitarno – Epidemiologiczna - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego 	<ul style="list-style-type: none"> - NFZ - PFRON - Rzecznik Praw Dziecka - Dolnośląska Izba Lekarska - Dolnośląska Okręgowa Izba Pielęgniarek i Położnych - Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego - organizacje pozarządowe 	<ul style="list-style-type: none"> - liczba programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku poprzedniego) kierowanych do młodzieży i osób młodych - liczba kampanii medialnych poświęconych problematyce zdrowia młodzieży - liczba konferencji, warsztatów, szkoleń poświęconych problematyce zdrowia młodzieży (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku poprzedniego) - liczba uczestników programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 5% 	<ul style="list-style-type: none"> - Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego - NFZ - Ministerstwo Zdrowia 	

				w odniesieniu do roku poprzedniego) - liczba osób odwiedzających stronę internetową poświęconą problematyce zdrowia młodzieży	
dostępność służby zdrowia dla małych dzieci	- samorząd województwa dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu - NFZ - Ministerstwo Zdrowia	- NFZ - Dolnośląska Izba Lekarska - Dolnośląska Okręgowa Izba Pielęgniarek i Położnych - gminne jednostki samorządu	- liczba dzieci, u których wykonano szczepienia zalecane (postulowany wzrost o 20% w ciągu całego okresu - liczba programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku poprzedniego) - liczba lekarzy pediatrów pracująca w danej jednostce terytorialnej (województwo) - liczba dentyistów pracująca w danej jednostce terytorialnej (województwo)	- gminne jednostki samorządu terytorialnego - NFZ - Ministerstwo Zdrowia	
programy zdrowotne dla ludzi starszych	- samorząd województwa dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu - NFZ - PFRON - Ministerstwo Zdrowia - Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej	- NFZ - PFRON - Dolnośląska Izba Lekarska - Dolnośląska Okręgowa Izba Pielęgniarek i Położnych - gminne i powiatowe jednostki samorządu	- liczba programów profilaktycznych (postulowany wzrost o 2% w odniesieniu do roku poprzedniego) kierowanych do seniorów - liczba programów wspierających rozwój współpracy i solidarności	- gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego - NFZ - Ministerstwo Zdrowia	

		- fundusze unijne, w tym Regionalny Program Operacyjny Województwa Dolnośląskiego – sektor ochrony zdrowia	terytorialnego - organizacje pozarządowe	międzypokoleniowej	
infrastruktura mieszkaniowa	dbałość o istniejący zasób mieszkaniowy i inwestycje w celu zwiększania rezerwy komunalnych zasobów mieszkaniowych	- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego - Bank Gospodarstwa Krajowego	- spółki handlowe z udziałem gminy	- liczba remontowanych mieszkań komunalnych - liczba budowlanych inwestycji komunalnych	- gminne jednostki samorządu terytorialnego
	wygenerowanie z puli mieszkań komunalnych lokali dla ludzi młodych o wysokiej użyteczności społecznej i zawodowej	- samorządy gminne, powiatowe i wojewódzki	- podmioty działające w zakresie pomocy społecznej	- liczba mieszkań komunalnych przeznaczonych dla osób do 35. roku życia	- gminne jednostki samorządu terytorialnego
	wsparcie dla młodych ludzi na wynajem mieszkania w systemie TBS	- samorządy gminne, powiatowe i wojewódzki	- Towarzystwa budownictwa społecznego - uczelnie wyższe Dolnego Śląska	- liczba beneficjentów programów wsparcia wynajmu mieszkań	- gminne jednostki samorządu terytorialnego
czas wolny i rekreacja	wspomaganie oferty nieodpłatnych i niskopłatnych zajęć dodatkowych dla dzieci i młodzieży	- samorządy gminne, powiatowe i wojewódzki - Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej - Europejski Program "Młodzież w działaniu"	- Związek Harcerstwa Polskiego - Towarzystwo Przyjaciół Dzieci - Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze - Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej	- liczba nieodpłatnych zajęć dodatkowych dla uczniów i młodzieży - liczba zajęć niskopłatnych dofinansowywanych ze środków publicznych	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego
	promocja i wsparcie różnorodnych sposobów spędzania wolnego czasu	- samorządy gminne, powiatowe i wojewódzki	- organizacje pozarządowe - media lokalne - szkoły	- liczba publikacji i audycji w mediach lokalnych promujących różnorodne spędzanie czasu wolnego	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe

				- liczba imprez współorganizowanych przez samorzady terytorialne	jednostki samorządu terytorialnego
	inwestycje w infrastrukturę spędzania czasu wolnego	- inwestycje prywatne - Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego - samorzady gminne, powiatowe i wojewódzki	- kluby sportowe	- liczba boisk z podziałem na boiska do piłki nożnej, siatkowej, koszykowej - liczba basenów krytych i otwartych - liczba kilometrów ścieżek rowerowych	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego
	wsparcie oferty kulturalnej w miejscowościach oddalonych od centrów kulturalnych	- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego - samorzady gminne, powiatowe i wojewódzki	- organizacje pozarządowe	- liczba przedsięwzięć kulturowych finansowanych lub dofinansowanych ze środków publicznych	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego
uczestnictwo w życiu politycznym regionu i budowanie społeczeństwa obywatelskiego	kształtowanie postaw obywatelskich wśród młodzieży	- Europejski Program "Młodzież w działaniu" - Fundusz Inicjatyw Obywatelskich	- Dolnośląska Federacja Organizacji Pozarządowych - Regionalne Centrum Wspierania Inicjatyw Pozarządowych - Kuratorium Oświaty we Wrocławiu - szkoły wszystkich szczebli kształcenia - samorzady młodzieży	- liczba organizacji młodzieżowych - liczba organizacji pozarządowych działających na rzecz młodzieży	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego
	stałe konsultacje z młodzieżą na temat ważnych społecznie problemów	- samorzady gminne, powiatowe i wojewódzki	- organizacje pozarządowe - samorzady młodzieży	- liczba przeprowadzonych konsultacji i paneli obywatelskich z udziałem mieszkańców do 35. roku życia	- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego - gminne i powiatowe jednostki samorządu terytorialnego

9. BIBLIOGRAFIA

- Biała Księga Komisji Europejskiej. Nowe impulsy dla młodzieży europejskiej*, Komisja Wspólnot Europejskich COM (2001) 681 final, Bruksela 21.11.2001
- Biuletyn statystyczny ochrony zdrowia województwa dolnośląskiego 2009*, Dolnośląskie Centrum Zdrowia Publicznego, Wrocław 2010
- Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011
- Damurski Ł., Moroń D., Wiktorska-Święcka A., *Analiza rozwoju społecznego w świetle programowania rozwoju gospodarczego na podstawie prognoz zmian demograficznych i społecznych na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska*, Wrocław 2010
- Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011 (materiał do dyskusji o kierunkach rozwoju)*, Wrocław 2012
http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwoj_regionalny/SRWD/Diagnoza_Stanu_SRWD_2012_04_20.pdf
- Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2005 – 2013*, Wrocław 2005
- Dolnośląski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2009 – 2012*, Wrocław 2009. Załącznik do uchwały nr XXXVI/567/09 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 stycznia 2009 r.,
http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Zdrowie/program_2009.pdf
- Edukacja dla pracy. Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2007*, Warszawa 2007,
<http://www.undp.org.pl/O-nas/Biblioteka/Edukacja-dla-pracy.-Raport-o-Rozwoju-Spoecznym.-Polska-2007>
- Górecka S., Brezdeń P., Tomczak P., *Analiza rozwoju społecznego w świetle programowania rozwoju gospodarczego, na podstawie prognoz zmian demograficznych i społecznych na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska. Analiza – zespół II*, Wrocław 2010
- Informacja o rynku pracy w województwie dolnośląskim w grudniu 2011r.,
<http://www.dwup.pl/www/news/3/c/46/Informacja-o-sytuacji-na-ryнку-pracy-woj-dolnoslaskiego-w-2011-roku>
- Kołodziejczyk W., Polak M., *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Warszawa 2011
- Komunikat Komisji dla Rady, Realizacja Białej Księgi „Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej”: bilans działań prowadzonych w ramach współpracy europejskiej dotyczącej problemów młodzieży, Komisja Wspólnot Europejskich COM (2004) 694 final, Bruksela 22.10.2004
- Komunikat z badań CBOS, *Mobilność i preferencje migracyjne Polaków*, BS/26/2010
- Komunikat z badań CBOS, *Mobilność i preferencje migracyjne Polaków*, BS/26/2010
http://www.premier.gov.pl/files/file/Dokumenty/PL_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Streszczenie dokumentu rządowego*, Warszawa 2011
http://www.mrr.gov.pl/rozwój_regionalny/Polityka_przestrzenna/KPZK/Aktualnosci/Documents/StrzeszczenieKPZK2030_27072011.pdf
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*, Warszawa 2010,
http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/rozwój_regionalny/Documents/KSRR_zalaczniki_na_RM_13-07-2010.pdf
- Kocik L., *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Kraków 2006
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A., *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie Dolnoślązaków. Raport z badań*, Wrocław 2008
- Lisowska A., Kosior M., Pierzchalska A., *Współczesna rodzina dolnośląska. Raport z badań*. Wrocław 2010

- Lisowska A., Pierzchalska A., Szrejder D., *Kondycja życiowa rodzin z dziećmi. Raport z badań. Część II: Ochrona zdrowia dzieci i młodzieży w gospodarstwach domowych*, Wrocław 2010, raport niepublikowany
- Oblacińska A., Jodkowska M. (red.), *Otyłość u polskich nastolatków. Epidemiologia, styl życia, samopoczucie. Raport z badań uczniów gimnazjów w Polsce*, Warszawa 2007.
- Ochrona zdrowia w województwie dolnośląskim w latach 2008 – 2010*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, http://www.stat.gov.pl/wroc/48_PLK_HTML.htm
- Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część VI – Transport lotniczy (diagnoza)*, Wrocław 2006, <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311>
- Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część III – Infrastruktura drogowa (diagnoza)*, Wrocław 2006, <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311>
- Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa dolnośląskiego. Część V – Kolej (diagnoza)*, Wrocław 2006, <http://bip.umwd.pl/index.php?id=311>
- Projekt Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007–2013*, Warszawa 2005
http://www.nsrr.gov.pl/NR/rdonlyres/06E2D2A6-8133-4A1C-853A-E2DC53E638C1/14586/nsrr_zwp72.pdf
- Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2011-2020. Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego do 2020*, Wrocław 2011,
http://www.dip.dolnyslask.pl/506/49385/dolnoslaska_strategia_innowacji_zatwierdzona_przez_zwd_30082011.html
- Slany K., Małek A., Szczepaniak – Wiecha I. (red.), *Systemy wartości a procesy demograficzne*, Kraków 2003
- Sroka J., *Zadania do projektu nowelizacji Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku*, Wrocław 2008,
<http://www.umwd.dolnyslask.pl/wzwop/spoleczenstwo-obywatelskie/strategia/>
- Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015*, Warszawa 2006,
<http://bip.mrr.gov.pl/Narodowa%20Strategia%20Spojnosci/Documents/102dd4907d064e1986fd453aeadcacc1SRKRM.pdf>
- Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku*, Wrocław 2005, Załącznik do Uchwały Nr XLVIII/649/2005 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 listopada 2005 roku
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011
- Szyska M. (red.), *Spółeczeństwo – przestrzeń – rodzina. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, Lublin 2009
- http://bip.mops.lubin.pl/datadir/doc/bip_1216644550.pdf
- http://pkpplewiatan.pl/opinie/aktualnosci/2011/1/ files/2011_03/manifest201103_v04_1.pdf
- <http://www.airport.wroclaw.pl>
- <http://www.flexi-dolnoslaskie.pl/>
- <http://www.gus.gov.pl>
- http://www.pisa.oecd.org/pages/0,2987,en_32252351_32235731_1_1_1_1_1,00.html

10. SPIS WYKRESÓW I TABEL

SPIS WYKRESÓW

L.p.	Tytuł	Strona
Wykres 1	Liczba osób w wybranych kategoriach wiekowych województwa dolnośląskiego w 2010 roku	4
Wykres 2	Dynamika liczby urodzeń żywych i zgonów w województwie dolnośląskim w latach 2006 - 2010	6
Wykres 3	Udział mieszkańców województwa dolnośląskiego wg ekonomicznych kategorii wieku w ogólnej liczbie ludności – dynamika zmian w latach 2006 - 2010	7
Wykres 4	Dynamika zmian ludności województwa dolnośląskiego wg ekonomicznych kategorii wieku oraz podregionów w latach 2006 - 2010	8
Wykres 5	Stopa bezrobocia w województwie dolnośląskim – dynamika zmian w latach 2006 – 2010 (%)	9
Wykres 6	Struktura pracujących wg sektorów ekonomicznych w województwie dolnośląskim – dynamika zmian w latach 2006 - 2010	10

SPIS TABEL

L.p.	Tytuł	Strona
Tabela 1	Współczynnik skolaryzacji netto określony dla Polski i województwa dolnośląskiego w poszczególnych rodzajach szkół w latach 2006 – 2010 (%)	11